

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Інститут філології

СЕРЕБРЯНСЬКА ІРИНА МИКОЛАЇВНА

УДК 811.161.2'37:37

КОНЦЕПТ *ОСВІТА* В ДИСКУРСИВНИХ ВИМІРАХ

10.02.01 – українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор філологічних наук, професор
Поповський Анатолій Михайлович,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
професор кафедри української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор,
член-кореспондент НАНУ
Загнітко Анатолій Панасович,
Донецький національний університет
імені Василя Стуса, завідувач кафедри
загального та прикладного мовознавства
і слов'янської філології;

доктор філологічних наук, професор
Голобородько Костянтин Юрійович,
Харківський національний університет
імені Г. С. Сковороди, декан українського
мовно-літературного факультету
імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка;

доктор філологічних наук, професор
Олексенко Володимир Павлович,
Херсонський державний університет,
декан факультету української філології
та журналістики.

Захист відбудеться «26» вересня 2019 року о 12.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.19 в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14, ауд. 63.

Із дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, к. 12.

Автореферат розіслано «11» липня 2019 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філологічних наук

Л. В. Домилівська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Реферовану роботу присвячено комплексному дослідженню концепту ОСВІТА з позиції когнітивно-дискурсивної наукової парадигми, що дає змогу реконструювати вербальні способи впорядкування інформації (знань, досвіду) про освіту як цінність, одну з найважливіших сфер людської життєдіяльності. Феномен вітчизняної освіти, що перебуває у стані реформування, яке розпочалося з підписання Україною 19 травня 2005 року Болонської декларації, розглянуто в контексті суспільно-політичного життя країни та його бачення різними категоріями мовців. Виявлено суспільну оцінку нової освіти крізь призму мовної картини світу.

Вивчення концепту ОСВІТА в концептоцентричному напрямі, від концепту до дискурсу, дає змогу здійснити його максимально повний опис з урахуванням когнітивних і комунікативних особливостей функціонування в системі мови. Саме в дискурсі актуалізуються його релевантні когнітивні ознаки й репрезентуються зв'язки між концептом і контекстом.

Актуальність теми дослідження зумовлена відсутністю системних досліджень і цілісного опису змісту та структури концепту ОСВІТА в українській мовній і концептуальній картинах світу; важливістю поняття «освіта» для культури й ментальності українців та об'єктивною потребою комплексно проаналізувати концепт ОСВІТА як мовно-мисленнєву сутність та соціальне явище, виявити динамічні процеси в сучасному мовленні, які мають світоглядну основу: постановка питання про збереження й нарощення власної національної термінології освіти, визначення нових лексичних елементів та їхньої інтерпретації на сучасному етапі суспільного розвитку, принципово нове витлумачення звичних слів в умовах реформування освіти та євроінтеграції країни.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження пов'язане з науково-дослідною темою кафедри української мови Дніпровського національного університету «Динамічні процеси в лексиці і граматиці української мови» (державний реєстраційний номер 0116U003359).

Мета роботи – з'ясувати дискурсивний потенціал концепту ОСВІТА як цілісного фрагмента української мовної картини світу.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання комплексу **завдань**:

- визначити теоретичні передумови когнітивно-дискурсивного дослідження концепту ОСВІТА, уточнити зміст базових понять «когнітивно-дискурсивна наукова парадигма», «мовна картина світу», «мовна свідомість», «мовна особистість», «концепт», «дискурс», «науковий дискурс», «медіадискурс», «когнітивна метафора»;
- окреслити когнітивні засади медійної метафори як засобу репрезентації концепту;
- розробити методику концептуального аналізу;
- визначити структуру концепту ОСВІТА;

- схарактеризувати його культурний компонент;
- з'ясувати поняттєвий компонент концепту ОСВІТА, систематизувати терміносистему сфери освіти;
- описати дискурсивну реалізацію образно-ціннісного компонента досліджуваного концепту, визначити мовні інновації у сфері освіти та їхні типи;
- ввести в науковий обіг поняття «освітня медійна метафора», визначити розряди моделей освітньої метафори;
- створити схему метафоричної моделі концепту ОСВІТА;
- виявити специфіку репрезентації освітніх понять у мовній свідомості трьох категорій мовців – студентів, освітян, журналістів; з'ясувати національні ознаки українськомовної категоризації світу;
- розробити принципи укладання словника-довідника лексики сфери освіти.

Об'єкт дослідження – концепт ОСВІТА в українській мовній картині світу.

Предмет дослідження – особливості вербалізації когнітивної та дискурсивної сутності концепту ОСВІТА.

Джерельною базою дослідження є корпус контекстів, що становить понад 6000 одиниць, дібраних із лексикографічних, енциклопедичних та пареміологічних праць («Словник української мови в 11-ти тт.» (1970–1980); «Приповідки або українсько-народна філософія» В. Плав'юка, 1946; «Українські приповідки» В. Плав'юка, т. II, 1996; «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.», укл. Д. Гринчишин, У. Єдлінська, В. Карпова та ін., 1978; «Словник української мови» Б. Грінченка, 1958; «Етимологічний словник української мови» за ред. О. Мельничука, 2003; «Українська загальна енциклопедія: книга знання» за ред. І. Раковського, 1930–1933; «Практичний словник синонімів української мови» С. Караванського, 2000; «Історія освіти в Україні» С. Сірополька, 2001; «Енциклопедія українознавства» за ред. В. Кубійовича, З. Кузелі, 1995; «Енциклопедія історії України» за ред. В. Смолій та ін., 2003–2013; «Українська мала енциклопедія» Є. Онацького, 1957–1967; «Освіта в Радянській Україні», І. Коляска, 1970; «Національний освітній глосарій: вища освіта», 2014; «Енциклопедія освіти» за ред. В. Кременя, 2008 та ін.); наукових праць (В. Луговий, С. Сисоєва, Д. Ягофаров та ін.); нормативних документів (Закон України «Про вищу освіту», 2014; Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність», 2016; Закон України «Про освіту», 2017 та ін.), а також засобів масової інформації – газет, журналів, соціальних мереж, порталів, блогів, форумів, вебсайтів, які охоплюють мовлення студентів, освітян і журналістів та дають змогу створити цілісне уявлення про освіту в Україні:

- видання «Я студент» – єдиний в Україні глянцевиий молодіжний журнал, а також інтернет-журнал «Освіта та...», який пропонує погляди здобувачів освіти на різноманітні проблеми; тексти порталу «Студвей», який висвітлює новини освіти, науки та культури, подає інсайдерську інформацію із життя

університетів, пропонує анонси подій та можливостей; молодіжного інтернет-радіо «Universe» та соціальних мереж (спільнот «Слово студентам», «Студентський світ», «National Students Union of Ukraine»);

- тексти освітянських спільнот «Освітні тренди», «Вища школа і наука України», «Реформа освіти», «Інноваційний університет», «Нові стандарти вищої освіти», «Інша освіта», «Освіта і кар'єра», «Ukrainian Scholars Association», «Ukrainian Science Worldwide» та ін., освітнього порталу «Педагогічна преса», інформаційно-аналітичного порталу «Вища освіта» та інтернет-сайту «Освіта.ua», присвячені освіті в Україні та за кордоном, періодичного педагогічного видання «Освіта», створеного за підтримки Міністерства освіти і науки України, газети «Освіта України». Крім того, освітянську джерельну базу становлять тексти вебсайту Міністерства освіти і науки України, газети та вебсайти провідних вітчизняних університетів («Київський університет», «Резонанс», «Коледжани» та ін.);

- популярні громадсько-політичні видання – всеукраїнські, деякі обласні та районні: суспільно-політичний тижневик «Дзеркало тижня», щоденна всеукраїнська газета «День», газета центральних органів влади України «Урядовий кур'єр», газета Верховної Ради України «Голос України», щоденна українська інформаційно-політична газета «Україна молода», «Українська правда. Життя», «Галичина», «Сумщина», «Галицький кореспондент», «Демократична Україна», «Сільські вісті», «Укрінформ», «Українська правда», «Газета по-українськи», «ДС-експрес» та ін., окремі українськомовні програми радіо й телебачення.

Методи дослідження. Вибір методів дослідження зумовлений специфікою об'єкта й поставлених завдань. Для досягнення мети використано загальнонаукові методи *спостереження, аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, абстрагування* мовних і мовленнєвих явищ у їхній динаміці та алгоритм *концептуального аналізу*. Відбір емпіричного матеріалу було здійснено *суцільним вибиранням*. У процесі опрацювання мовного матеріалу (його інтерпретації, систематизації та узагальнення) застосовано *описовий метод* та *метод класифікації*. Аналіз *словникових дефініцій* та *компонентний аналіз* дали змогу визначити семантику ключових освітніх номінацій, що формують поняттєвий компонент концепту ОСВІТА. Для виявлення його культурного компонента використано *пареміологічний аналіз*. Для з'ясування образно-ціннісного компонента концепту залучено метод *контекстуального аналізу* та *методику когнітивно-дискурсивної інтерпретації*, у результаті чого встановлено когнітивні ознаки метафоричних образів. *Зіставний метод* дозволив порівняти особливості вербалізації концепту в мовній картині світу трьох категорій мовців. Наочність і переконливість результатів дослідження забезпечено за допомогою *методики кількісних підрахунків* та *квантитативного оброблення матеріалу*.

Наукова новизна дисертаційної праці полягає в тому, що в ній уперше:

1) комплексно досліджено концепт ОСВІТА із застосуванням когнітивно-дискурсивного підходу, напрацьовано для цього методику;

2) систематизовано освітній поняттєво-термінологічний апарат, сформульовано рекомендації щодо використання освітньої лексики;

3) окреслено інноваційні процеси в мові сфери освіти та динаміку сучасного лексикону;

4) введено в науковий обіг поняття «освітня медійна метафора», розроблено її типологію; запропоновано схему метафоричної моделі концепту ОСВІТА;

5) виявлено специфіку репрезентації освітніх понять у мовній свідомості студентів, освітян і журналістів з урахуванням екстралінгвальних чинників (соціально-історичних умов, у яких формується нова вітчизняна освіта, конкретних завдань сучасного наукового спілкування й мас-медіа);

6) розроблено концепцію словника-довідника лексики сфери освіти.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що його висновки посприяють подальшому розвитку когнітивно-дискурсивної парадигми і стануть фундаментом для вивчення аналогічних і/або споріднених явищ в інших мовах; розширять діапазон досліджень, присвячених питанням культури мови, стилістики, лексикології, лексикографії. Результати виконаного дослідження слугуватимуть методологічним підґрунтям для розгортання нових лінгвопрагматичних студій вербалізації етноментальних явищ та впливу екстралінгвальних чинників на розвиток національного лексикону.

Практичну цінність роботи визначає можливість використання її результатів у викладанні лексикології, фразеології, стилістики, лінгвокультурології, дискурсології; у лексикографічній практиці для доповнення загальномовних словників новими лексичними одиницями та сучасними значеннями; під час розроблення спеціалізованих курсів і семінарів з питань культури мови, етнолінгвістики, українознавства, журналістики, освітології, історії освіти. Практичні надбання дослідження можуть слугувати підґрунтям для укладання підручників і посібників з когнітивної лінгвістики та дискурсології, а також для розробки методик когнітивно та дискурсивно орієнтованого викладання мовних дисциплін. Результати роботи знайшли відображення в опублікованому дисертантом навчальному посібнику «Словник-довідник лексики сфери освіти: національно-європейська ідентичність» (Харків, 2018), який використовують у процесі викладання дисциплін «Українська мова ЗМІ» та «Сучасний медіатекст» у Сумському державному університеті.

Особистий внесок здобувача. Усі матеріали й результати дослідження є наслідком самостійної праці дисертанта.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та одержані результати роботи висвітлено в доповідях на *восьми всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях*: VII Всеукраїнська наукова конференція «Сучасні орієнтири філологічної науки» (Херсон, 2016), Всеукраїнська наукова конференція «Запоріжжя в гуманітарному дискурсі» (Запоріжжя, 2017), V Всеукраїнська наукова конференція студентів, аспірантів та викладачів «Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства» (Суми, 2017),

VI Всеукраїнська науково-практична конференція «Культура мови в українському суспільстві» (Дніпро, 2018), Всеукраїнська науково-практична конференція «Журналістська освіта в Україні: світові професійні стандарти» (Суми, 2016, 2017, 2018, 2019); *шістнадцяти міжнародних наукових та науково-практичних конференціях та семінарах*: Міжнародна наукова конференція «Мова як світ світів: граматики і поетика української мови» (Київ, 2016, 2018), Міжнародна наукова конференція «Мова і культура» імені Сергія Бураго (Київ, 2016, 2017), Міжнародна науково-практична конференція «Маркетингові комунікації та логістика у сфері технологій енергозбереження в Україні та світі» (Дніпро, 2016), Міжнародний науково-практичний семінар «Проектна діяльність як інструмент досліджень, навчання та інновацій» (Ніжин, 2016), III Міжнародна наукова конференція «Людина. Комп'ютер. Комунікація» (Львів, 2017), VIII Міжнародна наукова конференція «Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах» (Дніпро, 2017), VII Міжнародна наукова конференція «Мова, культура і соціум у гуманітарій парадигмі» (Кам'янець-Подільський, 2017), Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Актуальні проблеми сучасного економіко-гуманітарного дискурсу в Україні» (Кривий Ріг, 2017), Міжнародна науково-практична конференція «Мова та література у полікультурному просторі» (Львів, 2017), Міжнародна науково-практична конференція «Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників філологічних наук» (Одеса, 2017), XI Міжнародна науково-практична конференція «Мови і світ: дослідження та викладання» (Кропивницький, 2017), II Міжнародна наукова конференція «Слов'янські студії» (Миколаїв, 2017), Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми філологічної науки: сучасні наукові дискусії» (Одеса, 2017), VIII Міжнародна наукова конференція «Проблеми галузевої комунікації, перекладу та інтеграційні процеси в суспільстві» (Харків, 2018); *семи закордонних міжнародних конференціях, семінарах, конгресах*: Сьома міжнародна науково-практична інтернет-конференція з україністики «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ» (Німеччина, Мюнхен, 2016), VI Міжнародний науково-практичний заочний семінар «Концептуальні проблеми функціонування мови в полікультурному просторі» (Мелітополь – Ченстохово – Шумен, 2017), XIII Міжнародна наукова конференція «Сучасні проблеми лексикографії» (Гродно, Білорусь, 2017), X Міжнародний науковий конгрес із суспільних і гуманітарних наук» (Відень, Австрія, 2017), Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми філологічних наук: досвід науковців та освітян Польщі і України» (Польща, Люблін, 2017), Науково-практична конференція «Фундаментальні й прикладні дослідження: проблеми й результати» (Польща, Гданськ, 2017), Міжнародна конференція «Філологія, соціологія та культурологія. Основні та прикладні дослідження: проблеми та результати» (Польща, Варшава, 2017). За матеріалами дисертації було підготовлено та проведено тренінг у Центрі медіа та інформаційної грамотності Сумського державного університету в межах проєкту

SUP30017GR0236 за підтримки Фонду розвитку ЗМІ Посольства США в Україні (2018 р.).

Публікації. З теми дослідження видано монографію «Освіта в Україні: спостереження крізь призму мовної картини світу» (Харків, 2018. – 416 с. – 24,2 друк. арк.), «Словник-довідник лексики сфери освіти: національно-європейська ідентичність» (Суми, 2018. – 341 с. – 17,39 друк. арк.), 39 наукових статей і тез матеріалів конференцій, з них: 20 статей у фахових виданнях України (10 – у виданнях, що внесені до міжнародних наукометричних баз), 8 – у наукових виданнях інших держав; решта публікацій – праці, видрукувані в інших виданнях, і тези доповідей, виголошені на міжнародних та всеукраїнських конференціях. Усі публікації одноосібні.

Структура роботи. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаної літератури (788 позицій), додатків. Загальний обсяг роботи – 525 сторінок, з них основного тексту – 431 сторінка. Вагомою частиною дисертації є «Словник-довідник лексики сфери освіти: національно-європейська ідентичність» (Суми, 2018. – 341 с. – 17,39 друк. арк.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено мету й основні завдання, об'єкт і предмет дослідження, описано його джерельну базу та методи опрацювання матеріалу, простежено зв'язок дисертації з науковими темами, доведено наукову новизну, розкрито теоретичне значення і практичну цінність роботи, схарактеризовано особистий внесок автора, подано відомості про апробацію результатів дослідження та кількість опублікованих праць, окреслено структуру дисертації.

У першому розділі «**Теоретичні засади когнітивно-дискурсивного дослідження концепту ОСВІТА**» розкрито методологічні основи когнітивного підходу, дискурсивні умови концептуалізації освіти, когнітивно-дискурсивні характеристики освітньої метафори. Розглянуто поняття «мовна картина світу», «мовна свідомість», «мовна особистість», «концепт», «концептуальний аналіз», «дискурс», «науковий дискурс», «медіадискурс», схарактеризовано освіту як об'єкт лінгвістичного аналізу, місце концепту ОСВІТА в національній ціннісній картині світу.

Мовну свідомість (індивідуальну, колективну, етнічну) активно вивчають як вітчизняні (С. Бирик, Л. Гнатюк, І. Голубовська, С. Єрмоленко, Л. Лисиченко, Т. Радзієвська, П. Селігей, О. Снитко, Г. Яворська та ін.), так і закордонні лінгвісти (Н. Арутюнова, Т. Вендіна, П. Гальперін, В. Карасик, Ю. Караулов, В. Красних, С. Нікітіна, І. Привалова, Є. Тарасов та ін.). Оскільки більшість науковців (М. Алефіренко, О. Ахманова, Я. Горецький, В. Карасик, Ю. Караулов, В. Маслова, З. Попова, Ю. Сорокін, Н. Уфимцева та ін.) доходить згоди, що *мовна свідомість* складається з вербально виражених знань про світ, звідси випливає, що її змістом є вербалізована частина картини світу – мовна

картина світу. Усі визначення терміна *мовна картина світу* зводять до тлумачення його як вербального вираження пізнавальної діяльності людини (Т. Вільчинська, К. Голобородько, С. Єрмоленко, В. Жайворонок, Г. Колшанський, Т. Космеда, Л. Лисиченко, З. Попова, О. Селіванова, Н. Слухай та ін.). Диференціюючи *концептуальну* і *мовну* картини світу, І. Голубовська визначає останню як повсякденне, найвніше відображення реальності, на противагу науковості й загальнолюдському характеру концептуальної картини світу, із чим ми повністю погоджуємося.

Ціннісна картина світу як елемент мовної картини світу містить сукупність найважливіших для культури смислів, ціннісних домінантів, які утворюють певний тип культури, що підтримується і зберігається в мові.

Концепт як одиниця мовної картини світу є «згустком» певних понять і уявлень, отриманих людиною упродовж життя. Це словесно виражена змістова одиниця свідомості, збагачена культурними смислами й індивідуальними асоціаціями, які реалізуються в мові за допомогою певного набору слів у контексті й відображають основні етапи розвитку тієї чи тієї мови й культури. *Поняття* є частиною *концепту*. Мовними репрезентантами концепту можуть бути як окремі слова, так і лексико-семантичні групи, словосполучення, перифрази, фразеологізми, метафори тощо. Найменшою одиницею концепту є когнітивна ознака, структура концепту являє собою сукупність таких ознак, достатніх для ідентифікації предмета чи явища як фрагмента картини світу. В умовах вербалізації когнітивні ознаки постають як мінімальні компоненти значення слова (семи).

Концепт ОСВІТА являє собою єдність трьох компонентів – *поняттєвого* (відбиває денотативну основу концепту), *культурного* (знання про те чи те явище або предмет, які є частиною національної культури) й *образно-ціннісного* (конотативно-метафоричний зміст, оцінка та значення в етнокультурі).

Алгоритм аналізу концепту ОСВІТА передбачає такі етапи:

1) Формування корпусу фактичного матеріалу із застосуванням суцільного вибирання з лексикографічних, енциклопедичних, наукових, пареміологічних та медійних текстів, визначення контекстів із ключовими словами та фразами, які містять вказівку на те чи те освітнє поняття або реалію, укладання картотеки. Класифікація дібраних контекстів на групи відповідно до видів дискурсу (наукового й медійного) і типів текстів (студентські, освітянські, журналістські).

2) Побудова номінативного поля концепту (виявлення сукупності мовних засобів, що репрезентують концепт; окреслення основних лексико-семантичних груп).

3) Визначення та опис структурних компонентів концепту – поняттєвого, культурного й образно-ціннісного:

а) поняттєвого компонента (на базі наукового дискурсу) – за допомогою дефініційно-компонентного аналізу значень основних мовних репрезентантів концепту в лексикографічних та наукових джерелах:

- виявлення у тлумачних словниках їхніх лексико-семантичних варіантів (ЛСВ) та семного набору всіх ЛСВ;

- визначення у фахових наукових текстах сучасного семантичного наповнення освітніх понять; з'ясування трансформації семантичної структури лексичних одиниць;

б) культурного компонента (на базі енциклопедичних, історичних, культурознавчих джерел, прислів'їв та приказок, народних порівнянь тощо) – через аналіз історичного шару культурних знань про денотат, визначення актуальності аналізованого фрагмента мовної картини світу (застосування описового методу та методу класифікації);

в) образно-ціннісного компонента (на базі медіадискурсу):

- контекстуальний аналіз конотативних значень основних та експресивно-образних мовних репрезентантів концепту в медіатекстах (особливо його оцінний потенціал) з урахуванням екстралінгвальних чинників;

- констатація мовних інновацій у сфері освіти та визначення їхніх типів на лексичному, стилістичному, фразеологічному та словотвірному рівнях з використанням методу класифікації та описового методу;

- обрахування кількісних показників мовних засобів репрезентації концепту та окреслення їхньої актуальності в аналізованому дискурсі (використання методів кількісних підрахунків та квантитативного оброблення матеріалу);

- аналіз метафоричної репрезентації концепту: опрацювання дібраних контекстів щодо типів метафоричного перенесення через виділення в їхній структурі компонентів (метафоричних терміноелементів), які метафорично зближують дві поняттєві сфери; застосування методики когнітивно-дискурсивної інтерпретації для встановлення мовних характеристик метафоричних образів;

- розроблення метафоричної моделі концепту у формі схеми.

4) Виявлення особливостей репрезентації освітніх понять у мовній свідомості різних категорій мовців (студентів, освітян, журналістів) та національної специфіки концепту:

- обрахування індексу когнітивної різноманітності (відношення кількості когнітивних ознак концепту в одній МКС до кількості когнітивних ознак у МКС, що зіставляється);

- опис, узагальнення й зіставлення когнітивних ознак концепту, зафіксованих у різних видах тексту (студентських, освітянських, журналістських), визначення спільних і відмінних елементів.

Дискурс тлумачимо як складний феномен, що являє собою триєдність *тексту, соціокультурного і психологічного контекстів*. Оскільки нас цікавить *дискурс* передусім як підвалини реалізації концепту, у центр уваги потрапляють зв'язні тексти (контексти) освітньої тематики з проекцією на особистість мовця (на нашу думку, це обов'язкова ознака дискурсу) – науковця, освітянина, студента, журналіста. Крім того, ще однією визначальною характеристикою

дискурсу є *динамічність*, що реалізується в певних умовах часу й простору, соціокультурного фону, психологічних чинників, мотивів і завдань комунікації.

Науковий дискурс як об'єкт дослідження цікавить вітчизняних та закордонних науковців щодо ознак, жанрів, функцій тощо (О. Гніздечко, О. Ільченко, І. Лівицька, Т. Маслова, Н. Рябцева, М. Томахів, С. Шепітько та ін.). Проблему медіадискурсу активно вивчають з погляду соціолінгвістики, лінгвопрагматики, психолінгвістики, теорії тексту, дискурсології (Т. Радзієвська, Н. Слухай, Л. Шевченко та ін.). Застосування когнітивного підходу до аналізу цих видів дискурсу в нашому дослідженні дозволяє виявити цілісне, відносно об'єктивне уявлення про освіту в свідомості наших сучасників з опорою на суспільні цінності.

Аналіз дискурсивної реалізації досліджуваного концепту засвідчує багатогранність і великий потенціал його конотативних і ціннісних ознак, зокрема на основі наукових текстів з'ясовано бачення реалій фахівцями (педагогами, економістами, філософами, соціологами та ін.), медіатекстів – специфіку суспільної свідомості, особливості мислення окремих груп людей.

Поняття «мовна особистість» варто розглядати у трьох аспектах: мовна особистість окремого індивіда (автора тексту), мовна особистість певної групи мовців (суспільної, професійної тощо) і мовна особистість етносу. Оскільки будь-яка мовна особистість є представником певної категорії мовців і нації загалом, вона має відповідні ознаки й ціннісні установки, що виявляються в її мовленні.

Другий розділ «Культурний компонент концепту ОСВІТА» містить результати аналізу енциклопедичних, історичних, культурознавчих джерел, а також пареміологічного фонду української мови й надає інформацію про культурний аспект концепту ОСВІТА як важливу базу для його сучасного розвитку та інтерпретацій. Висвітлено основні характеристики розвитку освіти в Україні з давніх часів. Окреслено народні погляди на процес навчання, зокрема етноспецифічні ознаки концепту ОСВІТА на матеріалі прислів'їв та приказок, особливості вербалізації понять «людина розумна» та «людина освічена» в народних порівняннях.

Українські народні прислів'я та приказки відбивають основні принципи навчання й виховання, що формувалися століттями, у них закодовані ціннісні орієнтири народу, національна специфіка освіти. Паремії освітнього спрямування переконують, що потяг до знань в українців закладений на генетичному рівні. Стрижневі слова *знання, знати, наука, учений, учити, навчити, навчати* тощо в давніх народних текстах репрезентують цілком позитивні уявлення про освіту, не затьмарені негативними конотаціями. Зафіксовані нами незначні репрезентативні можливості прислів'їв та приказок зі стрижневими словами *учитель* та *школа* пояснюємо популярною практикою навчання й виховання в родині, через працю та власний приклад, дотриманням принципу наступності поколінь.

Споконвічну цінність освіти та виховання в українській мовній картині світу демонструють також сталі народні порівняння із семантичними

компонентами «людина розумна» й «людина освічена», що виконують функцію експресивної оцінки. Наявні в слов'янських мовах їхні еквіваленти доводять спорідненість світобачення європейських народів та етнокультурну самобутність кожного з них (пор.: укр. *Розумний як янгол*; рос. *Умный как бес*; *Умный как диявол (демон)*; *Умный как черт (сто чертей)*; біл. *Разумны як люцыпар*). Рівень інтелектуальних здібностей людини в національній мовній свідомості категоризовано за шкалою «розумний» («дуже розумний») – «дурний» («дуже дурний»). Розумною людина може бути й від природи, а ось статусу дуже розумної, як показує наш аналіз, набуває саме освічена людина. Народні порівняння освітнього спрямування побудовані на основі метафоричних моделей «людина ← природа (тварина, рослина, явище природи)» (*Розумний як собака*; *Розумний як сова*; *Розумний як ворон*), «людина ← артефакт» (у цьому випадку вони набувають іронічного забарвлення: *Розумний як сало*; *Розумний як Беркові штани (навиворіт)*; *Розумний як утюг*), «людина ← людина» (*Розумний як Енштейн*; *Розумний як жид*), які, за результатами дослідження сучасних медіатекстів, не втрачають актуальності й нині.

У третьому розділі «Поняттєвий компонент концепту ОСВІТА» схарактеризовано актуальні проблеми терміносистеми сфери освіти, зокрема невизначеність та багатозначність деяких термінів, існування паралельних назв (*академічна чесність* і *академічна доброчесність*, *інтердисциплінарність* і *міждисциплінарність*), різне тлумачення однакових термінів у вітчизняній і закордонній практиці (*модуль*, *компетенція*, *компетентність*), необґрунтоване використання лексичних запозичень в українській мові (*ребрендинг* (*навчальної дисципліни*) – «реструктурування навчальної дисципліни», (*студентський*) *хакатон* – «змагання студентів», *research university* – «дослідницький університет»), окреслено структурно-семантичний потенціал традиційних і новітніх понять в українському освітньому дискурсі (*вища освіта*, *заклад освіти*, *здобувач освіти*, *педагогічний*, *науково-педагогічний*, *науковий працівник*, *академічна доброчесність*, *медіаосвіта* тощо), яким присвячені окремі підрозділи роботи. Визначено та обґрунтовано пріоритетні назви серед низки наявних у мові дублетів (*освітологія*, *освітознавство*, *едукологія* тощо). Зроблено висновок, що поняттєво-термінологічний апарат потребує систематизації й доопрацювання з урахуванням змін, що відбуваються в галузі.

Базою для класифікації освітніх термінів стали нові нормативні документи (Закон України «Про вищу освіту», 2014; Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність», 2016; Закон України «Про освіту», 2017 та ін.). Відповідно було виділено лексико-семантичні групи «Освіта та її види, загальні поняття» (*освіта*, *академічна свобода*, *безоплатна освіта*, *електронний підручник*, *індивідуальна освітня траєкторія*, *інклюзивне навчання*, *освітній процес*, *освітня діяльність*, *освітня послуга*, *освітня програма*, *результати навчання*, *рівень освіти* тощо), «Структура освіти» (*дошкільна освіта*, *повна загальна середня освіта*, *позашкільна освіта*,

спеціалізована освіта, фахова передвища освіта, освіта дорослих, молодший бакалавр, бакалавр, магістр, доктор філософії, доктор наук тощо), «Заклади освіти» (неприбутковий заклад освіти, прибутковий заклад освіти, автономія закладу освіти, управління закладом освіти, наглядова (пiклувальна) рада закладу освіти, університет, академія, інститут, коледж, національний вищий навчальний заклад, дослідницький університет тощо), «Стандарти освіти, освітні програми, кваліфікації та документи про освіту» (стандарт освіти, результат навчання, атестація здобувачів вищої освіти, професійний стандарт, навчальний план, освітня програма, освітня кваліфікація, Національна рамка кваліфікацій, національна система кваліфікацій, документ про освіту, модуль, кредит ЄКТС, модуляризація, освітній компонент тощо), «Забезпечення якості освіти» (система забезпечення якості освіти, гарантування якості освіти, система та механізми забезпечення академічної доброчесності, ліцензування освітньої діяльності, акредитація освітньої програми, академічний плагіат, самоплагіат, моніторинг освітніх програм, оцінювання, якість вищої освіти, контроль якості тощо), «Учасники освітнього процесу» (здобувач освіти, здобувач вищої освіти, студент, курсант, аспірант, докторант, слухач, особа з особливими освітніми потребами, іноземний студент, науковий працівник, науково-педагогічний працівник, педагогічний працівник, доцент, професор, академічний персонал тощо), «Освітній менеджмент» (Кабінет Міністрів України, центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки, Національна академія наук України, засновник вищого навчального закладу, орган громадського самоврядування у сфері вищої освіти і науки, керівник закладу вищої освіти, вчена рада, керівник факультету/навчально-наукового інституту/кафедри, завідувач (начальник) кафедри, наглядова рада, робочий та дорадчий орган, студентське самоврядування, наукове товариство студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих учених тощо), «Освітній процес» (рейтинговий список вступників, зарахування поза конкурсом, зовнішнє незалежне оцінювання, очна (денна, вечірня) форма навчання, заочна (дистанційна) форма навчання, самостійна робота, практична підготовка, контрольний захід, індивідуальне заняття тощо), «Наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність у закладах вищої освіти» (аспірант, виробничо-орієнтована (галузева) наукова установа, грант, докторант, Європейський дослідницький простір, молодий учений, наукова діяльність, наукова (науково-дослідна, науково-технологічна, науково-технічна, науково-практична) установа, наукове видання, науковий (науково-технічний) проєкт, науковий результат, принцип субсидіарності, фундаментальне наукове дослідження тощо).

За допомогою компонентного аналізу доведено, що серед номінацій осіб, які здійснюють педагогічну діяльність (викладач, учитель, педагог, наставник, професор, освітянин), найбагатший семантичний потенціал має слово викладач, яке охоплює всіх, хто викладає в закладах освіти будь-якого рівня. Смысловое наповнення поняття змінюється разом зі зміною ролі педагога та системи

освіти: від оратора та начальника у класичній системі до комунікатора, що вибудовує інформаційну взаємодію, старшого товариша студента – у посткласичній системі.

Широкі номінативні можливості слів на позначення закладів освіти (*університет, академія, інститут, коледж, технікум, училище, школа* тощо) зумовлені розгалуженою національною системою освіти, давніми традиціями, соціально-політичним підґрунтям та динамікою освітніх процесів у країні. З активного вжитку вийшли деякі зафіксовані у словниках семантичні складники слова *університет* («середній навчальний заклад для дітей дворян», «гуманітарний навчальний заклад»), оскільки сучасні заклади освіти такого типу не обмежуються гуманітарним складником. Варіативність і непослідовність семантичної структури терміна *коледж* («вищий або середній заклад освіти», «науковий заклад», «середній спеціальний навчальний заклад», «тип навчального закладу», «заклад вищої освіти або структурний підрозділ університету, академії чи інституту») зумовлені нечітким статусом денотата в колі інших закладів освіти. Помітних змін зазнала семантика слова *технікум*, яке за радянських часів використовували як назву основного типу навчальних закладів, що готували фахівців із середньою спеціальною освітою для різних галузей промисловості, будівництва, сільського господарства, транспорту і зв'язку, економіки й права, а в нових умовах стало назвою закладу вищої освіти, що реалізує освітні програми за освітніми рівнями «молодший спеціаліст» та «молодший бакалавр». Проблему змішування понять та точнішого формулювання дефініцій слів *технікум* і *училище, академія* й *інститут* можна вирішити через визначення на державному рівні місця кожного типу закладу в системі вітчизняної освіти.

Серед термінів-дублетів на позначення інтегрованої науки про освіту (*освітологія, едукологія, освітознавство, «образованиеведение»*) варто надавати перевагу слову *освітологія* з огляду на його структуру (поєднання лексичного компонента *освіта* з активним словотвірним латинським формантом *logos*, звичним для української наукової практики), інтенсивне поширення в українській мові його похідних утворень (*освітологічний сайт, освітологічний заклад, освітологічна організація* тощо) та найбільшу частотність у вітчизняному науковому дискурсі.

Новітні поняття (*академічна доброчесність, медіаосвіта* тощо) подекуди не мають однозначного тлумачення, а їхні назви – усталеного правопису, вони засвідчують динаміку термінологічної системи української мови. Серед рівнозначних термінів *академічна доброчесність* і *академічна чесність* пріоритетним має бути перший, оскільки його офіційно затверджено Законом України «Про освіту» (2017). У нього вкладають різний зміст (*академічна доброчесність* – «моральна платформа», «чинник правового виховання студентської молоді», «політична проблема» тощо), а його етнокультурна специфіка має найкращий вияв у образних тлумаченнях (*академічна доброчесність* – «соціальний капітал університету», «суспільний ідеал, ґрунт, гумус, на якому зростає академічна досконалість», «маркер для фінансових

донорів і грантодавців», «камертон моральності й навчально-виховного процесу»).

Поняття «медіаосвіта», «медіавиховання», «медіапедагог», «медіаосвічений учень» реалізують міждисциплінарний зв'язок освіти з педагогікою, медіасферою, технікою, правом та іншими галузями. Наявність розгалуженої системи дефініцій терміна *медіаосвіта*, широкий діапазон значень та різні варіанти його правопису свідчать про те, що в українській мові воно перебуває в стадії адаптації й потребує уточнення та лексикографічної фіксації.

Четвертий розділ «Дискурсивна реалізація образно-ціннісного компонента концепту ОСВІТА» має на меті з'ясувати функціонально-семантичну специфіку нових слів у сучасній українській мові, механізми їхнього творення та стилістичний потенціал. Визначено типи мовних інновацій у сфері освіти. Описано розряди моделей освітньої метафори. На підставі одержаних результатів створено схематичну метафоричну модель концепту ОСВІТА.

Якщо в науковому дискурсі аналізований концепт має переважно нейтральну оцінність і пов'язаний з констатацією інноваційних тенденцій в аналізованій сфері та зміною структури національного термінофонду, то в медійному дискурсі він реалізує когнітивну та культурну сутності й набуває особливих аксіологічних характеристик (переважно негативних), що пов'язані з прямим та імпліцитним впливом мас-медіа на адресата та його світобачення. Категоризовані за бінарними опозиціями «добре – погано», «корисно – некорисно» освітні реалії в медіатекстах зумовлені особистим ставленням мовця до денотата та суспільно визнаними нормами. Поняття, що формують концепт ОСВІТА, передбачають передусім *соціальну* оцінку, яка є однією зі стильових рис газетно-публіцистичного стилю. В обох дискурсах аналізований феномен виступає активним засобом комунікативної взаємодії, що формує ментальність мовців.

Для забезпечення потреб освітньої сфери в українській мові інтенсивно утворюють нові слова за українськими дериваційними моделями і словотвірними типами, що є свідченням поглиблення інтелектуалізації української літературної мови. Оскільки все більших обертів набуває неформальна освіта (віртуальним стало не тільки навчання, а й здобувачі освіти та педагоги), у мові з'являються відповідні номінації – *віртуальне навчання, онлайн-навчання, віртуальний студент, віртуальний викладач*, що однаково притаманні студентським, освітянським і журналістським текстам.

Серед найбільш актуальних для текстів ЗМІ типів мовних нововведень розрізняємо *лексичні* інновації – новотвори (нові похідні слова), неозапозичення (нові запозичення) та неосемантизми (нові значення слів, що виникли внаслідок семантизації), *стилістичні* інновації (жаргонізми, перифрази), *словотвірні* інновації (складні слова, аббревіатури, прості афіксальні деривати) та *фразеологічні* інновації. Найчастіше до новоутворень вдаються журналісти (64 % випадків відносно інших груп лексики), удвічі менше –

освітяни (34 %), найменше – студенти (2 %). Аналіз медіатекстів засвідчив, що найбільший словотвірний потенціал мають складні слова (35 %), стійкі словосполучення (30 %), прості афіксальні деривати (20 %) та запозичення (8 %).

Неозапозичення, які розглянуто в пункті 4.1.1 «Лексичні інновації (новотвори, неозапозичення, неосемантизми)», можуть функціонувати в медіадискурсі як самостійно, так і у складі номінативних словосполук, у транслітерованій формі й латиницею. Вони означають нові освітні концепції (*концепція liberal arts, liberal art education*), типи сучасних закладів освіти, інституцій, форм навчання (*research university, art-school, UNIT factory*), освітні компетенції (*soft skills*) тощо. Іншомовні слова *онлайн, інтернет, євро, арт, дистант, media* тощо швидко адаптуються до законів української мови, набуваючи українських похідних форм. Правильне розуміння лексичних інновацій в українському суспільстві ускладнюється тим, що значна їх частина ще не зафіксована лексикографічними джерелами. Водночас експансія англіцизмів, необґрунтоване їх застосування під впливом моди стає інформативною перешкодою для реципієнтів та негативно впливає на розвиток національної мови. Нехтування питомими мовними одиницями – злочин проти минулого й майбутнього народу. Мовні покручі, які пронизують медійні тексти, не можуть повною мірою передати глибину життя народу, його характер та настрої, вони призводять до збіднення мови та втрати спадковості українського менталітету.

У пункті 4.1.2 «Стилістичні інновації (жаргонізми, перифрази)» з'ясовано, що смислове наповнення жаргонізмів і перифразів, які є досить поширеними в медіатекстах, пов'язане великою мірою з реформуванням вітчизняної вищої освіти. Перші, виходячи за межі літературної мови, засвідчують перенесення аксіологічних акцентів у змістовій структурі освітніх понять (зміну з нейтральної оцінності на негативну) під впливом суспільно-політичних подій. Другі представлені кількома типами: 1) номінації осіб (здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників, освітнього менеджменту); 2) номінації предметів (*заклад освіти, диплом, студентський гуртожиток* тощо); 3) номінації процесів та явищ (*освіта, вступ до вишу, навчання, плагіат* тощо). У медіатекстах вони виконують компліментарну, іронічну та засуджувальну функції, надаючи позитивну, негативну та нейтральну оцінку діяльності закладів освіти, педагогічних, науково-педагогічних та педагогічних працівників, здобувачів освіти й освіти взагалі. До продукування та використання освітніх жаргонізмів долучаються різні категорії мовців. У текстах освітян така лексика нараховує 48 %, студентів – 37 %, журналістів – 15 %. Властиві мові ЗМІ процеси усічення (*апокопа, наприклад, універ, зарах, препод*) та універсалізації (*стягнення, автомат, бюджетник, контрактник*) дають змогу сконцентровувати увагу читача на основному, заощаджувати час і місце. У медіатекстах жаргонізми є не стільки даниною моді та способом підкреслення самотності автора, скільки засобом емоційної характеристики освітніх реалій та висловлення власного ставлення до них. Застосування

російських жаргонних запозичень (*препод, общага*) в українськомовних текстах є відголоском спільних радянських традицій, а народження питомих українських жаргонізмів (*гуртак – гуртожиток* тощо) свідчить про розвиток мови.

Перипетії в суспільно-політичному житті країни призводять до появи амбівалентних номінацій у формі *перифраза*, в якому закодовано комплекс відомостей про студентів, викладачів, освітній менеджмент тощо. Серед них найуживанішими є номінації закладів освіти (38 %; *драгоманівець* – «студент Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова», *політехнік* – «студент Львівської політехніки», *богомалець* – «студент Національного медичного університету ім. О. О. Богомольця»), здобувачів освіти (24 %; *юний айтишник, правник, бюджетник, контрактник, новобранець*), педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників (11 %; *професор з трьома «ф», негідник, лептоно-теоретик, нечистий на руку функціонер від освіти*). Остання категорія зазвичай пов'язана з порушенням академічної доброчесності, тому має пейоративне забарвлення. Перифрази на позначення адміністрації вишів та чиновників профільного міністерства репрезентують переважно негативне ставлення мовців до діяльності відповідних осіб (*високопоставлений хабарник* – про ректора одного з українських вишів, *шулери з Міносвіти, горе-уми від освіти* – про чиновників Міносвіти, *збоченці міністра Табачника* – про недоброчесних чиновників Міносвіти часів Дмитра Табачника). Здійснений аналіз спростовує поширену думку, що перифраз виникає через потребу уникати тавтології. Його головне призначення в медіадискурсі – надавати зображуваним явищам емоційну оцінку, виконувати компліментарну, іронічну та засуджувальну функції. Через образну характеристику предметів та явищ простежуємо толерантність українського народу, його прагнення до змін.

Щодо *словотвірних* інновацій, розглянутих у пункті 4.1.3 «Словотвірні інновації (композиції, юкстапозиції, аббревіатури, прості афіксальні деривати)», найбільший дериваційний потенціал мають юкстапозиції, стійкі словосполучення, прості афіксальні деривати, підґрунтям для яких стають загальноновживані слова *освіта, студент, викладач, навчальний заклад, університет, виш, ВНЗ, школа, диплом, навчання*. Активні іншомовні форманти *онлайн, інтернет, євро, арт, дистант* тощо деформують граматичну традицію української мови передавати атрибутивність за допомогою прикметника та обмежують відмінкове творення прикметників.

Зростання продуктивності й інтенсивності способів словотворення в мові ЗМІ пов'язане з процесом взаємодії екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників, із задоволенням прагматичної потреби та наданням текстові образності, емоційності й експресивності. Юкстапозиція як найпродуктивніший спосіб деривації освітньої лексики передбачає розгалужену систему іменникових словотвірних моделей: «англіцизм + англіцизм» (*art-school, краш-тестування, zip-квест*), «англіцизм + українське слово» (*онлайн-навчання, онлайн-університет, інтернет-навчання, арт-освіта, бізнес-освіта, бізнес-*

школа, стартап-університет, хітш-установа), «українське слово + українське слово» (*студент-герой АТО, студент-переселенець*). Найбагатший словотвірний потенціал серед них мають моделі на позначення студентів, викладачів та керівників закладів вищої освіти за родом діяльності та спеціалізацією (*студент-юрист, студент-журналіст, студент-спортсмен, студент-волонтер, викладач-зрадник, педагог-сепаратист*), формою й часом навчання (*студент-заочник, студент-новачок*), показниками навчання (*студент-відмінник*), місцем навчання (*студент-бойчуківець, студент-грінченківець*), місцем проживання (*студент-вимушений переселенець, педагог-переселенець*), національністю/громадянством (*студент-іноземець, студент-індус*), соціальною поведінкою та громадянською позицією (*студент-антикорупціонер, студентка-українофобка, учитель-агент змін, міністр-реформатор*). Постпозиція атрибутивного компонента до означуваного слова є найбільш образною й аксіологічно спрямованою. Серед таких юкстапозитів – назви осіб, предметів та процесів з амбівалентним оцінним навантаженням (*виш-лідер, університет-бренд, ВНЗ-порушник, школа-відстійник, студент-дармоїд*). У препозиції іншомовні атрибути реалізують номінативну функцію, конкретизують відомі освітні поняття (*ІТ-школа, інтернет-навчання, онлайн-університет, онлайн-диплом, бізнес-освіта, дистант-курс, стартап-університет*). Екстралінгвальні чинники (війна, корупція, плагіат тощо) великою мірою сприяють утворенню індивідуально-авторських юкстапозитів (*студент-герой АТО, ректор-герой, міністр-шкідник, викладач-хабарник, вчитель-сепаратист, горе-доктор*). Оказіональні значення складних слів та їхня загальна оцінність зумовлені всілякими комбінаціями нейтральних, меліоративних і пейоративних лексичних компонентів.

Зафіксована надзвичайна активність іншомовних афіксальних морфем зумовлена тенденцією до європеїзації та інтернаціоналізації словотвірних типів. Особливо популярними в українській мові є іншомовні форманти *авто-, ретро-, моно-* (наприклад, *автоплагіат, ретроаудиторія*). Навіть за наявності українських відповідників автори надають перевагу іноземним дублетам, оскільки вважають їх більш експресивними, «модними». Суфіксація притаманна переважно номінаціям осіб (*плагіатор, оптимізатор, хоумскулер*), процесів та явищ (*лептонізація (вищої школи), професоризація, ректоріана*).

Нові освітні номінації у формі стійких словосполук зумовлені інноваційними процесами в освіті (*інформатизація освіти, оптимізація вищих навчальних закладів*) та суспільно-політичними подіями в країні (*евакуйований університет, тимчасовий навчальний заклад, переміщений виш*). Стійкі словосполучення, що в медійних текстах виконують номінативну (*Відкритий університет Майдану, Рада ректорів переміщених вишів, інститут освітнього омбудсмана, інклюзивне навчання, сімейна школа*) й образно-оцінну функції (*університет бездипломної освіти, псевдонавчальний заклад, фейкова дисертація*), мають дво-, три- та чотиричленну структуру: «прикметник + іменник» (*сімейна школа, корпоративний університет, електронний диплом*); «іменник + іменник» (*евакуація університетів*), «іменник + іменник + іменник»

(*студент з лінії фронту, студент із зони АТО*); «іменник + прикметник + іменник» (*виши мирної України, абітурієнт з окупованого Криму*); «іменник + числівник + іменник» (*Університет першого покоління, Університет третього віку*); «прикметник + іменник + іменник» (*Відкритий університет Майдану, студентський штаб спротиву*); «іменник + іменник + іменник + описова синтаксична конструкція» (*Рада ректорів ВНЗ, які тимчасово переміщені із зони АТО*). Оптимальним варіантом інформативного повідомлення є тричленні синтаксичні конструкції. Притаманні медіатекстам громіздкі структурні моделі зумовлені потребою якомога точніше передати складну проблематику, що хвилює авторів та соціум.

У пункті 4.1.4 «Семантичний та стилістично-аксіологічний потенціал фразеологічних інновацій» з'ясовано, що фразеологізми на позначення освітніх понять у текстах ЗМІ продовжують народні традиції й реалізують багатий смислоутворювальний потенціал української мови. Використовуючи сталі моделі, сучасне покоління мовців трансформує їх відповідно до потреб нового часу й продукує на їхній основі нові одиниці, покликані впливати на емоції та свідомість читача, розвивати його асоціативне мислення, формувати правильну систему моральних цінностей та поведінки. Фразеологізми різної генези, семантики та структури функціонують і як елементи текстів, і як їхні заголовки. Вони не лише вербалізують певне поняття, а й надають йому соціальної оцінки, наприклад: «освіта» – *викидати гроші на імітацію вищої освіти; вигадувати хитрий велосипед освіти; кругообіг брехні в освіті; Сізіфів нуль в освіті; статус кво вищої освіти; очистити освітянські авгієві стайні; звільнитися від кріпосного права в освіті; освіта на роздоріжжі; «учасник освітнього процесу» – студентам показали на двері; студенти хочуть попсувати кров дипломатам; студенти б'ють байдики; студенти активно підтягують хвости; спіймати викладача на гарячому; не такий страшний доцент, як його малюють; «заклад освіти» – розділені університети: повернутися не можна залишитися; сім кіл пекла ДНУ; рубікон для луганських вишів; виші вийшли на фінішну пряму; університети свататимуть студента або ж дадуть гарбуза; привид оптимізації бродить по академічних інститутах; виші рубають – дипломи летять; ПТУ на голодному пайку; школа на вістрі змін; «освітній менеджмент» – керівник вузу не отримав «на лапу» 5 мільйонів доларів; ректор: місія нездійсненна; гарний ректор старим не буває; МОН – на всеє зле проворний). Прикметною ознакою фразеологізмів, що репрезентують концепт ОСВІТА, є поліфункціональність – здатність однієї й тієї самої одиниці залежно від ситуації реалізовувати різні індивідуально-авторські конотації (*пакувати/збирати валізи – «збиратися в дорогу»; зібрати валізу ректору – «намагатися усунути ректора з посади»; університет-переселенець вирішив пакувати валізи – «бажання переміщеного із зони АТО вишу якнайшвидше повернутися додому»*).*

З огляду на оцінне навантаження нами виокремлено кілька структурних типів фразеологізмів: 1) фразеологізми з позитивно забарвленими компонентами, які реалізують позитивні реалії; 2) фразеологізми з позитивно

забарвленими компонентами, які реалізують негативні реалії; 3) фразеологізми з негативно забарвленими компонентами, які реалізують негативні реалії; 4) фразеологізми з позитивно та негативно забарвленими компонентами, які реалізують нейтральні реалії; 5) фразеологізми з нейтрально забарвленими компонентами, які реалізують негативні реалії; 6) фразеологізми з нейтрально забарвленими компонентами, які реалізують позитивні реалії. Крім того, дієвим засобом вербалізації причиново-наслідкових зв'язків у галузі освіти є фразеологічна алюзія (*Яка зарплата, така й освіта*).

У підрозділі 4.2 «Розряди моделей освітньої метафори» визначено, що когнітивна метафора є прикметною ознакою медіадискурсу, продуктивним засобом вербалізації концепту ОСВІТА, дієвим інструментом реалізації його ціннісного складника. Виявлено специфіку *освітньої медійної метафори*, констатовано, що вона найчастіше сфокусована навколо понять «освіта» (47 % метафоричних висловів), «заклад освіти» (35 %) та «здобувач освіти» (7 %). В основі образних словосполучень на позначення освітніх понять лежать різні типи метафоричного перенесення: від людини (антропоморфна метафора, 47 % одиниць), від соціального поняття (соціоморфна метафора, 23 %), від природи (природоморфна метафора, 7 %), від предмета (артефактна метафора, 3 %).

Найактивнішими репрезентантами поняття «освіта» є антропоморфна й артефактна метафори, «заклад освіти» – антропоморфна й соціоморфна метафори, «педагогічний, науково-педагогічний та науковий працівник», «здобувач освіти», «освітній менеджмент» – соціоморфна метафора.

Майже половину опрацьованих висловлювань утворено за метафоричною моделлю «освіта ← людина», що пояснюємо загальним антропоморфним сприйняттям дійсності, притаманним українській нації. Найпродуктивніша модель *антропоморфної* метафори «освіта ← людина фізіологічна» ґрунтується на уявленнях про освітні поняття як живий організм, який проходить кілька етапів функціонування: живе, розвивається (вітальна метафора), хворіє (морбальна метафора) та помирає (модель «освіта ← смерть»): *Освіта кульгає, Українська вища освіта – у передінфарктному стані; Українська вища освіта – мертва; Живий труп або чому реформа школи неможлива*. Метафора «освіта ← людина соціальна» («освіта ← родина», «освіта ← суспільство») реалізує перенесення когнітивної ознаки «стосунки людини в соціумі» на освітні поняття, наприклад: *ЗНО осиротіло; Освітнянська нива: один з сошкою, а семеро з ложкою*.

Моделі *соціоморфної* метафори («освіта ← війна», «освіта ← економіка та торгівля», «освіта ← політика», «освіта ← спорт та гра», «освіта ← мистецтво», «освіта ← релігія та вірування», «освіта ← екологія», «освіта ← право», «освіта ← медицина») реалізують тісний взаємозв'язок концепту ОСВІТА з відповідними концептами. Цей тип висловлювань вербалізований метафорою війни (*освіта є останнім оборонним рубежем держави*), торговельно-економічною (*девальвація репутації кожного викладача вищої школи*), суспільно-політичною (*феодалська система вищої освіти*), спортивно-

ігровою (*ВНЗ знаходить свій козир*), мистецькою (*освітній хіт-парад*), медичною (*епідемія плагіату*), релігійною (*33 смертних гріхи Табачника; Вчитель – це такий своєрідний «священник», до якого приходять люди усіх професій і вірувань*), кримінально-правовою (*згвалтування освіти, згвалтування системи ЗНО*) та екологічною (*Якщо МОН прийме, що плагіату нема і все ОК, це буде вибух Чорнобиля для української науки та освіти*) метафорами.

Природоморфна метафора в медіатекстах має три різновиди: зооморфна («освіта ← тваринний світ», наприклад: *студент – птаха вільна; контрактник – священна корова*), фітоморфна («освіта ← рослинний світ»: *файно квітує будьяками наукове поле країни*) і натурморфна («освіта ← нежива природа»: *великий освітній океан*). Лексика на позначення негативних понять та явищ природи, які загрожують життєдіяльності людини (*прірва, безодня, грім, вирувати*), у складі метафоричних словосполучень вербалізує всілякі негаразди в галузі (*У більшості українських вишів між студентами і викладачами пролягає глибока прірва взаємного нерозуміння; Слід перестати дивитися на університети як на безодню, яка поглинає дедалі більше бюджетних коштів; Вища школа, від самого початку активно підтримавши Помаранчеву революцію, продовжує «вирувати»*). Кількісна перевага оказіональних сем, пов'язаних з неживою природою, та здебільшого негативне забарвлення природоморфних метафор є відбитком песимістичних настроїв щодо стану вітчизняної освіти, які превалюють у суспільстві.

Підґрунтям для моделювання артефактної метафори є порівняння освітніх понять із фізичними об'єктами (артефактами): «освіта ← будівля» (*Будівля освіти: особливості національної корупції; Будівля освіти: потрібен капітальний ремонт; Євроремонт освіти розпочато*), «освіта ← машина» (*Освіта як локомотив позитивних змін; Наша вища школа вичерпує внутрішні резерви й сідає на міліну; Корабель вищої освіти поволі тоне; Університет – це двигун міста*), «освіта ← виробництво» (*Університети з наукових інститутів перетворилися на фабрики «кірочок»; А для нинішнього уряду університети – це наче підприємства, які шиють тапки й на яких потрібно економити; Фабрика дипломів клонує безробітних*), «освіта ← предмет» (*Вища освіта – то ключ до успіху; Освіта як магніт; Табачник як дзеркало сучасної освіти; Університетська автономія – не корито для ректора; Ідеальна школа – це камера зберігання на вокзалі з назвою «Життя»*), «освіта ← їжа» (*Якісна освіта як кава STARBUCKS; Система освіти України – це поганий майонез; Тести – не пиріжки. Не пробувати – впроваджувати потрібно*).

Когнітивними корелятами освітніх метафор часто стають поняття, що, відповідно до загальнолюдських стереотипів, є небажаними й викликають загрозу для життя, – «хвороба», «смерть», «стихійне лихо», «війна», «інфляція», «феодалізм», «тиранія», «вибух Чорнобиля», «анексія Криму», «воєнні дії на Донбасі». Такі висловлювання спрямовують реципієнта на критичне сприйняття не лише динамічних процесів у освіті, а й у суспільстві загалом, забезпечують емоційність і образність медіатекстів, сприяють

ствердженню світоглядних орієнтирів громадян, дають змогу реконструювати відповідний фрагмент української мовної картини світу на сучасному історичному етапі.

П'ятий розділ «Специфіка репрезентації концепту ОСВІТА в текстах окремих категорій мовців» містить аналіз структурних особливостей концепту ОСВІТА в мовній картині світу студентів, освітян і журналістів.

Освітні поняття в медіатекстах репрезентовані номінаціями закладів освіти (29 %), здобувачів освіти (20 %), педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників (11 %), освітнього менеджменту (9 %), освітнього процесу (8 %) та освіти зокрема (23 %). Мовні репрезентанти освітніх реалій є віддзеркаленням особливостей світобачення тієї категорії мовців, до якої вони належать. Відповідно, у *студентських* текстах домінують лексико-семантичні групи «Здобувачі освіти» (34 %), «Педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники» (21 %), «Заклади освіти» (15 %), «Освітній процес» (14 %), «Освіта» (11 %); у текстах *освітян* – «Заклади освіти» (29 %), «Здобувачі освіти» (23 %), «Освіта» (22 %); у *журналістських* виданнях – «Заклади освіти» (34 %), «Освіта» (27 %), «Здобувачі освіти» (15 %).

Розрахований нами *індекс когнітивної різноманітності* засвідчив, що найближчою є мовна свідомість журналістів і освітян (1,3), менш спорідненою – освітян і студентів (1,8), найбільш відмінною – журналістів і студентів (2,3).

Загалом у медіатекстах найширше репрезентовано поняття «здобувач освіти» і «заклад освіти», менше – «освіта» і «здобувач освіти», найменше – «освітній менеджмент». Спільними для всіх ментальних утворень досліджуваного фрагмента дійсності є когнітивні ознаки «якість», «оцінка», «належність до держави/громадянство», «інноваційність», що разом репрезентують євроідентичність національної освіти.

Студентські журнали засвідчили діаметрально протилежні погляди на вітчизняну освіту, що зумовлено індивідуальними особливостями авторів, їхнім внутрішнім станом та різним ставленням до навчання. На думку молоді, визначальними ознаками освітнього процесу як невід'ємної частини життя мають бути «якість», «інноваційність», «легкість» і «доступність». Зафіксовані конотації переконують, що освіта в їхньому світобаченні тісно пов'язана з концептами «людина», «культура», «суспільство», «кар'єра», «життя». Споконвічне розуміння її як джерела знань і як культурної цінності серед сучасної молоді, на жаль, не є популярним. *Освітяни* тлумачать освіту, з одного боку, як суспільну цінність, з іншого – як утілення суспільних проблем, що потребують негайного вирішення. *Журналістські* тексти продемонстрували найповнішу семантичну структуру слова *освіта*, збагачену низкою індивідуально-авторських конотацій (освіта – *затребуваний продукт; інструмент до життєвих цілей; стратегія порятунку України; імітаційна система, в якій одні роблять вигляд, що навчають, інші – що чомусь навчаються; витратна стаття бюджету, хороший бізнес, інвестування в майбутнє* тощо), які великою мірою зумовлені інноваційними процесами

в галузі (*неформальна освіта, інклюзивна освіта, наукомістка освіта, дуальна освіта, освіта у медіаформаті*), запровадженням у державі новітніх форм навчання та оновленням його змісту, а також гендерним (*жіноча освіта*) і мовним питаннями (*українськомовна освіта, білінгвальна освіта*), що на часі. Перевага позитивних оказіональних характеристик зумовлена престижем денотата, сприйняттям його як першооснови, стратегії розвитку України, вірою громадян у нього.

Змістове наповнення поняття *«викладач/педагогічний, науково-педагогічний, науковий працівник»* у мові *студентських* ЗМІ відбиває повагу молоді до педагогів, підкреслює потребу перелаштовувати викладання на новий лад. Студенти хочуть діалогу з наставниками, апелюють до *«викладацької совісті»*. Вони пропонують своєрідну аксіологічну класифікацію викладачів за ставленням до своїх обов'язків та поведінкою (*консерватор – новатор; викладач, якому «все по барабану», горе-викладач, «шаровик» – викладач, який «не дає спокійно жити»*), формують мовну модель ідеального педагога: людина з позитивними рисами характеру, яка працює за покликанням, прагне постійно удосконалювати свої професійні й людські якості, затребувані в інформаційному суспільстві. У текстах молодіжних журналів репрезентовано комплекс фізіологічних, психоемоційних, професійних та інших характеристик, які підкреслюють суспільну цінність викладача. Успіхи і сподівання поєднані з розчаруванням і констатацією неприємних фактів, що трапляються в навчальному процесі, звідси поняття *«викладач»* набуває амбівалентної оцінки. У медіатекстах, авторами яких є *освітяни*, денотативні та конотативні семи створюють уявлення про те, яким має бути сучасний педагог, наголошують на негативних моментах викладацької діяльності. Очевидною є зміна ціннісних орієнтирів у суспільстві. Викладачі усвідомлюють, що поступово втрачають повагу до себе, про що свідчать зафіксовані в їхніх текстах негативні конотації *«ворог», «корупціонер», «жандарм»* тощо. Мовні засоби, якими послуговуються *журналісти*, реалізують оцінку діяльності педагогів, їхнього професіоналізму, громадянської позиції. Особисті якості, на відміну від студентських та освітянських текстів, тут відходять на другий план. Викладачі переважно асоціюються з чимось позитивним (*«лідер», «гордість», «винахідник»*). Вербалізація ж негативних конотацій пов'язана з непрофесійністю деяких педагогів, їхніми політичними поглядами, використанням застарілих методів у роботі (*зануди й невігласи, колишній комсомольський актив, адепт «руського мира»*).

Образ сучасного здобувача освіти в *студентських* журналах є досить суперечливим: з одного боку, це впевнена в собі, самодостатня особистість, здатна поєднувати навчання з працею, самостійно забезпечувати себе матеріально, здобувати практичний досвід, з іншого – людина пасивна, не зацікавлена в навчанні, яка не може відстояти навіть власних інтересів. На думку студентів, найважливішою рисою є вміння пристосовуватися до життя, досягати матеріальних благ, відповідати запитам суспільства. Споконвічні людські цінності у структурі поняття *«здобувач освіти»*, на думку

молоді, сьогодні не є пріоритетними, тоді як ними обов'язково має бути наділений викладач. Для *освітян* сучасний студент – це перш за все людина з її сильними та слабкими якостями, яка, крім навчання, займається громадською, волонтерською, спортивною та культурною діяльністю й у добу інновацій користується всіма новими можливостями. *Журналісти* передусім вербалізують особисті риси студентів, їхню громадянську позицію, звертають увагу на місце їхнього навчання (заклад освіти, місто, регіон).

У мовній свідомості *студентів* склалося уявлення про *заклад освіти* як важливе суспільне явище, обов'язковий атрибут сучасного життя, без якого вони не уявляють своєї майбутньої кар'єри. Широкий семантичний спектр номінацій закладів вищої освіти («суспільство», «життя», «місце» тощо) свідчить про особливу актуальність денотата, а нестабільні конотативні зв'язки зі знанням, формуванням людини та її щасливого майбутнього, працевлаштуванням та культурою викликають занепокоєння, адже це саме ті аспекти, які мають бути в центрі діяльності кожного закладу освіти. З огляду на політичні зворушення в окремих регіонах країни нового соціального відтінку набули просторові характеристики закладів освіти, характерні для текстів *освітян* (*переміщений, евакуйований виш/університет* тощо). Їхня амбівалентна оцінка зумовлена неоднозначним потрактуванням процесів, що відбуваються в національній середній та вищій школі (*прогресивний, справжній, поганий, фейковий, фальшивий, третьосортний, бездарний, нелегітимний, слабкий університет/заклад/виш/ВНЗ*). У мові *громадсько-політичних* видань традиційні когнітивні ознаки, властиві поняттю «заклад освіти» («тип, рейтинг та популярність», «форма власності», «розмір», «оцінка діяльності»), гармонійно поєднуються з порівняно новими, але не менш важливими ознаками («якість надання послуг», «добросовісність та прозорість» тощо).

Зміст поняття «*освітній процес*» найбагатше репрезентовано у *студентських* журналах, де його пов'язують з усвідомленням потреби отримувати знання, складності та перспективності обраного шляху. Процесу навчання студенти надають своєрідної оцінки (переважно позитивної), що на лінгвістичному рівні має вияв у використанні відповідно забарвленої лексики (*навчання – це добре, чудово; це ярмо, накинута на шию бідним студентам батьками, державою, соціальними очікуваннями*). Наше дослідження констатує невтішну тенденцію: якщо раніше диплом вважали показником високого інтелектуального рівня людини, її знань, то сьогодні, за словами студентів, цей документ не має особливої цінності, він став символом даремних сподівань, предметом торгівлі, перетворився на «корочку», «скоринку». Лексикон молодіжних журналів зумовлений віковими психологічними особливостями авторів, у зв'язку з чим тексти набувають неповторного колориту. Зменшено-пестливі слова як специфічний елемент студентського мовлення допомагають емоційно й іронічно реалізувати авторський задум. У центрі уваги *журналістів* – когнітивні ознаки «форма», «якість», «мета», «фінансування» та «місце проведення освітнього процесу», а також «гендерні особливості».

Поняття «освітній менеджмент» найповніше та найсуперечливіше реалізоване в медіадискурсі *освітян*, де воно набуває то пейоративних, то меліоративних конотацій залежно від видів текстів: в офіційних електронних виданнях вербалізовано позитивні дії головного освітнього органу (МОН – *радить, розтлумачило, співпрацює, профінансувало, організувало, підтримуватиме*), тоді як у мові освітянських спільнот соціальних мереж відзначаємо переважно його негативні конотації (*факт меншовартості МОНУ, безглузді дії МОН, теперішнє керівництво Міносвіти за змістом – бандити, рекетири*). У журналістських виданнях образ Міносвіти збагачений полярною оцінністю (*МОН України – чи не останній оплот централізованого неринкового розподілу державних коштів на пострадянському просторі; міністр освіти й науки – головний ворог студентів*).

Визначальною рисою освітньої лексики в текстах медіадискурсу всіх категорій мовців є її амбівалентна оцінна конотація та яскрава експресія, що свідчить про небайдужість суспільства до відповідних реалій та їхній суб'єктивний характер. Семантичну й аксіологічну строкатість мовних засобів можна пояснити психологічними характеристиками та особистими уподобаннями авторів, їхнім життєвим досвідом і вмінням об'єктивно переосмислювати інформацію.

ВИСНОВКИ

У **висновках** до дисертації узагальнено й систематизовано основні теоретичні та практичні результати дослідження, що підтверджують досягнення мети й реалізацію поставлених завдань.

1. Когнітивно-дискурсивна лінгвістична парадигма являє собою синтез когнітивної лінгвістики та дискурсивного аналізу й передбачає дослідження тих чи тих мовних явищ з урахуванням когнітивних і комунікативних особливостей їхнього функціонування в системі мови. Концепт як одиниця мовної картини світу має найповнішу реалізацію саме в дискурсі, що потребує і мовних, і позамовних знань. Дискурс є продуктивним середовищем для актуалізації релевантних когнітивних ознак концепту і зв'язків між ним і контекстом. Концептуальний аналіз як синтез методик, прийомів і процедур, спрямованих на інтерпретацію ментальних процесів, відображених у свідомості індивіда й репрезентованих мовними засобами, в умовах дискурсу являє собою дослідження ступеня впливу мовних, культурологічних, історичних, соціальних, економічних, політичних та інших факторів на їхню вербалізацію та зміст.

Мовна картина світу є триєдністю національної (загальної), групової (мовлення окремих категорій мовців) та індивідуальної (мовлення особистості) картин світу. Універсальна частина національної мовної картини світу представлена *поняттєвим* компонентом її одиниць (концептів), а її національно-специфічну частину повною мірою відбивають *культурний* та *образно-ціннісний* компоненти.

Наш аналіз довів, що однією з найважливіших властивостей концепту є його *динамічність*, зумовлена як внутрішньомовними (запозичення, словотвірні процеси, метафоризація тощо), так і позамовними чинниками (зміна моральних цінностей, соціокультурні, економічні, політичні зміни) та комунікативними (дискурсивними) умовами його інтерпретації. На прикладі концепту ОСВІТА відзначаємо можливість змінних процесів у його структурі навіть протягом життєдіяльності одного покоління: імпорт понять, розширення номінативних можливостей ключових понять; часткові трансформації в поняттєвому компоненті (нові семи демонструють зміни сприйняття соціумом певних реалій); розмаїття образно-ціннісних характеристик; орієнтація культурного складника на нові, європейські цінності. Дисертаційне дослідження констатує зростання актуальності досліджуваного концепту в суспільстві.

Концепт ОСВІТА являє собою вербалізовану складну ментальну одиницю із системою усталених понять («освіта», «здобувач освіти», «заклад освіти», «освітній процес», «освітній менеджмент», «педагогічний, науково-педагогічний та науковий працівник» тощо) і комплексом конотацій, які багато в чому збігаються в наївно-мовній і педагогічній свідомості, в українській і європейській лінгвокультурах. Відбиті в мовній картині світу та репрезентовані мовними засобами оказіональні значення є результатом уявлення українців про досліджуваний феномен, виявом індивідуально-авторського й водночас національного світосприйняття, а також лінгвістичних пошуків мовців.

Концепт ОСВІТА кваліфікуємо як *полідискурсивний*, оскільки він здатний до використання й вияву своєрідних когнітивних ознак у різних типах дискурсу. Аналіз *наукового* дискурсу дав змогу виявити напрями трансформації поняттєво-термінологічної системи сфери освіти як відображення української ментальності та важливих соціокультурних процесів, а також визначити специфіку усвідомлення освітніх реалій фахівцями (педагогами, економістами, філософами, соціологами). У результаті аналізу *медіадискурсу* констатовано, що досліджуваний концепт є своєрідним механізмом адаптації людини до соціальної реальності, виразником сучасних значень і соціальних оцінок та засобом маніпулювання свідомістю реципієнта. Концептуальний аналіз медіатекстів може бути універсальним способом виявлення специфіки будь-якого мовного, когнітивного та суспільного явища.

2. У національній мовній картині світу концепт ОСВІТА має складну трирівневу структуру (поняттєвий, культурний, образно-ціннісний компоненти) і ґрунтується на мовних одиницях різного рівня (слова, словосполучення, фразеологізми, перифрази, метафори тощо) та їхніх семантичних конотаціях, зумовлених індивідуально-авторськими, колективними та національними уявленнями про світ, а також соціокультурним контекстом. *Культурний* компонент концепту складають знання про освітні предмети або явища, які є частиною національної культури. Базою для його виділення є багата культурно-історична спадщина українського народу, що з часом зазнала

переосмислення, переоцінки і знайшла втілення в мові. Аналіз енциклопедичних, культурологічних, історичних та пареміологічних текстів засвідчив, що передумовою формування сучасного смислового наповнення концепту є суспільний розвиток, спроектований на минуле (колективний досвід, система знань, умінь і навичок, традиції), сучасне (колективна праця як активне використання досвіду, процес творення нових форм, результатів діяльності) і майбутнє (суспільно необхідні реальні можливості, плани, ідеали). Виявлені семантичні зміни та ціннісні зсуви у структурі номінацій освітніх понять зумовлені традиційними цінностями духовності, соборності, цілісності та патріотизму в Україні й новими соціально-ідеологічними тенденціями.

Наш аналіз довів, що міцний національний ґрунт вітчизняної освіти пов'язаний з досягненнями Київської Русі, братськими школами, Острозької та Києво-Могилянської академії, недільними школами, козацькою системою виховання й навчання. На зміну політично заангажованій, уніфікованій, позбавленій специфічних національних рис радянській освіті прийшла освіта оновлена – з низкою проблем, проте з великим потенціалом, упевненості якій додає потужне багатовікове національне підґрунтя з досить відчутним європейським корінням, що поступово відроджується.

Багатий культурний потенціал аналізованого концепту реалізований українськими народними прислів'ями та приказками (тематичні групи «Знання, знати», «Наука», «Учитися, навчитися», «Вчений», «Вчити, навчити, навчати», «Учитель», «Школа», «Грамота»), які дають змогу з'ясувати первинні етнокультурні смисли та визначити зміни, що відбуваються в поняттєвій сфері сучасної мови, а також у вітчизняній культурі. Вони є важливими елементами національної освітньої традиції. Лінгвістичний аналіз паремійних текстів довів прерогативу європейських освітніх цінностей в мовній свідомості українців: навчання протягом життя, важливість самостійної форми навчання, академічна мобільність тощо. В українській етнокультурі завжди цінували високий рівень інтелектуальних здібностей, хоча й не обов'язково пов'язували його зі свідомими освітніми процесами, а скоріше з процесами природними та родинно-побутовими.

3. *Поняттєвий* компонент концепту становить його базову структуру й відбиває інформативну сутність у вигляді певної сукупності сем, виділених із дефініцій. Аналіз поняттєвого компонента концепту ОСВІТА виявив суттєві зміни в семантичній структурі номінацій освітніх понять: втрату деяких сем і виникнення низки інших, які актуалізують передусім важливий соціальний складник. Причиною, очевидно, є нові функції сучасної освіти та закладів освіти, усвідомлення їхньої ролі громадянами.

Інтенсивне оновлення лексики сфери освіти характеризується появою нових термінів та трансформацією семантичного обсягу звичних мовних одиниць, а також розвитком їхнього експресивно-оцінного та образного потенціалу. З огляду на наявні в мові термінологічні паралелі (традиційні назви *тренер*, *викладач* і нова англ. *коуч*; *домашнє навчання* і англ. *хоумскулінг*) існує потреба враховувати в лексикографічній практиці динаміку семантичної

структури освітньої термінології, вчасно оновлювати словникові статті, надавати найновіші визначення.

Значних змін зазнав сам термін *освіта*, розширивши семантичну структуру від традиційного «виховання», «навчання» до низки сучасних семантичних складників, зафіксованих у наукових текстах: «спеціальна сфера соціального життя», «унікальна система, своєрідний соціокультурний феномен», «сутнісна характеристика етносу, суспільства, людської цивілізації, способів її самозбереження й розвитку», «збереження культурних норм з орієнтацією на майбутній стан культури», «соціокультурний інститут, що сприяє економічному, соціальному, культурному функціонуванню і вдосконаленню суспільства», «рівень загальної культури й освіченості людей». Зафіксовано зникнення семантичного складника «підвищення політичних знань» у слові *університет*; «заклад для дітей дворян» – у слові *інститут*. Загалом існує тенденція наслідування ідеї антропоцентризму: науковці й фахівці в центр сучасних тлумачень ставлять людину й суспільство.

4. *Образно-ціннісний* компонент концепту базується на здатності мовних одиниць утворювати наочно-чуттєві уявлення про предмети та явища позамовної дійсності. У семантичній структурі мовних репрезентантів концепту ОСВІТА (зокрема метафор, фразеологізмів, перифразів, жаргонізмів) він виходить на перший план і залежить від індивідуальних і соціальних рис мовця. Амбівалентні лексичні одиниці (як власне оцінні слова, так і лексика, оцінна конотація якої має вияв у контексті) становлять експресивний фонд мовних ресурсів і надають освітнім реаліям діаметрально протилежних властивостей, а концепту *освіта* – суперечливого характеру (з одного боку, *освіта* – *якісна, хороша, вільна, доступна, елітна, сильна, цікава, багатогранна*, з іншого боку, – *неякісна, масова, недолуга, громізка й витратна, далека від реальних потреб, застаріла, неефективна і корупційна*; заклад освіти – *хороший, якісний, престижний, добре знаний, сильний, чесний, некорумпований і неякісний, поганий, сумнівний, слабкий, третьосортний, бездарний, нелегітимний*; викладач – *хороший і ніякий*; диплом – *гарантія знань і символ даремних сподівань*).

Аналіз дискурсивної реалізації образно-ціннісного компонента концепту *освіта* засвідчив інноваційні процеси різних типів у сучасній мові ЗМІ – лексичні, стилістичні, фразеологічні та словотвірні. *Лексичні* інновації (представлені новотворами, неозапозиченнями та неосемантизмами) найповніше демонструють етнокультурну специфіку досліджуваного феномену. Вони моделюють нову дійсність і вносять іншокультурний компонент до лінгвокультурного простору українського етносу.

Інтенсивне проникнення англійських слів в освітню термінологію та розмовне мовлення є результатом моди на інтертекстуальність, що полягає в перемиканні культурних кодів та їхньому змішуванні. Іншомовні запозичення, безперечно, розширюють можливості носіїв української мови, виводячи їх за її поняттєві горизонти, проте вони подекуди набувають агресивної форми експансії, ускладнюють сприйняття й розуміння інформації.

Зазначене явище межує з прямим витісненням корінних українських слів і потребує юридичного законодавства щодо порушників українських мовно-літературних норм, кваліфікованого контролю мовознавців, постійної роз'яснювальної роботи серед мовців щодо його небезпеки. У зв'язку з цим зростає роль засобів масової інформації як взірця грамотної, літературної мови. Мова соціальних мереж, які поширюють нові тенденції з надзвичайною швидкістю й самі всотують їх як зразок для наслідування, потребує особливої уваги та дбайливого ставлення.

Інтернаціоналізація як одна з важливих рис сучасної лексичної системи сфери освіти, з одного боку, є позитивною, оскільки пов'язана з інтеграцією країни у світову спільноту, з іншого – її наслідки можуть бути негативними: засмічення мови незрозумілими словами за наявності питомих українських відповідників, небажана синонімія термінів, мовні покручі тощо. Оновлення освітнього тезаурусу й т. зв. «вестернізація» зумовлені реформуванням системи освіти, перетвореннями в соціально-політичній, економічній, науково-технічній та культурній сферах, зламом звичних асоціативних стереотипів мислення мовців, їхнім освітнім і соціальним статусом, психоемоційними, фізіологічними та іншими особливостями. Виявлений у результаті дослідження широкий словотвірний діапазон неологізмів, розгалужена система нових дефініцій, різні варіанти правопису слів свідчать про те, що мовні інновації поступово адаптуються до граматичних законів української мови. Водночас категоріально-поняттєвий апарат сфери освіти потребує уточнення, роз'яснення та лексикографічної фіксації, доопрацювання в тандемі освітян і мовознавців.

5. Особливого значення в когнітивно-дискурсивному підході до аналізу концепту надаємо *метафорі* як механізму мислення, засобу концептуалізації дійсності та вираження оцінності, важливого чиннику творення медіадискурсу, що забезпечує його основну ознаку – соціальну оцінність.

Медійна метафора (вид когнітивної метафори, за допомогою якого адресат отримує оцінну інформацію, що впливає на його свідомість) є продуктивним засобом вербалізації концепту ОСВІТА, дієвим інструментом реалізації його образно-ціннісного складника. Вона структурує уявлення реципієнтів про українські реалії відповідної сфери, а також суміжних із нею сфер. Введене нами в науковий обіг поняття «*освітня медійна метафора*» тлумачимо як метафоричне висловлювання на позначення реалій освіти, що функціонує в медіадискурсі й виконує низку специфічних функцій: служить дієвим засобом передачі суспільної думки й формування образу вітчизняної освіти, привертає увагу адресата до гострих проблем сьогодення, формує його позитивне або негативне ставлення до дійсності. Аналіз освітньої медійної метафори дав змогу виявити її основні джерела – сфери «людина», «природа», «суспільство», «фізичний світ» – і кваліфікувати її як потужний механізм мислення, засіб концептуалізації дійсності та її оцінки, перетворення мовної картини світу адресата.

Прагматичний потенціал освітніх метафор спрямовує реципієнта на усвідомлення важливості трансформацій, що відбуваються в системі освіти та

в суспільстві взагалі. Репрезентований метафорами концепт наділений когнітивними ознаками «вік», «фізична дія», «внутрішній стан», «мовлення», «життя», «смерть», «хвороба», «товар», «торгівля», «форми та атрибути класової боротьби», «спорт та його види» тощо. Його позитивна оцінність зумовлена прагненням авторів створити привабливий образ української освіти. Тяжіння емотивно-оцінних метафоричних висловів до пейоративного маркування обґрунтоване відповідними когнітивними корелятами – поняттями, що підлягають осуду та критиці (війна, анексія Криму, антитерористична операція на Сході України) або ж викликають побоювання, несуть певну загрозу для життя людини (хвороба, стихійне лихо, екологічна катастрофа тощо). Комунікативною метою таких висловів є не сформувані негативне ставлення аудиторії до реалій, а намагання привернути увагу суспільства до актуальних проблем, закликати до пошуків способів удосконалення ситуації, до розв'язання конфлікту.

Метафоричні вислови створюють яскравий антропоморфний образ старої, виснаженої, безнадійно хворої української освіти, яка потребує негайної допомоги, а іноді – навіть хірургічного втручання (*Досить дешевою зарубіжною косметикою мазюкати фейс **старезної бабці**, якою є наша освітня система. Від цього вона молодшою і кращою аж ніяк не стане*).

6. Зіставлення особливостей репрезентації досліджуваного концепту в текстах окремих категорій мовців дало змогу констатувати як спільні, так і відмінні риси. Загальна аксіологія концепту ОСВІТА відбиває зсув у національній ціннісній системі координат: студентські, освітянські й журналістські ЗМІ продемонстрували значною мірою знецінення викладача, закладу освіти, диплома, знань і зростання прагматизму в сфері освіти та в ставленні до неї (*диплом сьогодні сприймають не як гарантію знань, а як показник статусу; здобувачів освіти цікавлять не знання, а передусім престижність вищої освіти*). Проте студенти традиційно цінують професійність викладачів, їхні особисті якості та дбайливе ставлення до себе (хоча, як переконують їхні тексти, вони, на жаль, не вважають за потрібне культивувати загальнолюдські цінності в собі). Освітня, захоплена ідеєю академічної доброчесності та вимогливості до себе як до професіоналів, передусім наголошує на потребі підвищення якості освітнього процесу. Журналісти ж у своїх текстах намагаються поєднати всі актуальні питання, пов'язані з освітнім процесом у країні, його учасниками й організаторами. Спільною ознакою студентських, освітянських і журналістських текстів є нові номінації та сучасні конотації звичних слів, пов'язані з політичними подіями в країні – анексією Криму, воєнними діями на Донбасі (*кримський студент, абітурієнт із зони АТО, евакуйований виш, університет-переселенець, педагог-сепаратист, викладач-зрадник, іспит під кулями*), які не втрачають актуальності. Вони становлять вагомий національно-специфічний шар аналізованого концепту.

7. Загалом концепт ОСВІТА як важлива одиниця національної картини світу акумулює в собі споконвічні етнокультурні ідеї та європейські здобутки. Його

дискурсивне втілення засвідчило когнітивно-комунікативний потенціал, адже через мову великою мірою простежується та посилюється ідентифікація України з Європою. Лексичні репрезентанти концепту переконують, що важливими характеристиками нової української освіти є якість, прозорість, відкритість, автономність, інноваційність, які в контексті багатовікової історії сприймаються як традиційні. Роль наукового й медійного дискурсів у культивуванні й передачі зазначених цінностей, формуванні європейської та збереженні національної ідентичності громадян є очевидною.

8. Перспективи дослідження вбачаємо в підвищенні культури мовлення освітян, здобувачів освіти, журналістів та суспільства взагалі, підтриманні національних освітніх традицій, мовної самобутності (адже саме в ній закладена специфіка менталітету) та сприянні грамотному, обдуманому засвоєнню запозичених елементів. Сподіваємося, що окреслені в дисертаційній праці мовні проблеми не стануть на заваді модернізації освіти в країні, а навпаки, сприятимуть усуненню мовленнєвих непорозумінь та об'єднають у цій справі фахівців. Поглибити результати дослідження допоможе залучення соціолінгвістичних та психолінгвістичних методів у майбутньому для визначення асоціативного поля концепту ОСВІТА (проведення вільного асоціативного експерименту в окремих соціальних групах мовців, порівняння репрезентації концепту ОСВІТА в мовних картинах світу різних етнічних груп тощо). Плануємо також з'ясувати потенціал досліджуваного концепту в інших типах дискурсу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Серебрянська І. М. Освіта в Україні : спостереження крізь призму мовної картини світу : [монографія] / І. М. Серебрянська. – Харків : Видавництво Іванченка І.С., 2018. – 416 с.

Рецензія: Маленко О. О. Образ нової освіти в Україні : лінгвістичний погляд / О. О. Маленко // Українське мовознавство. Міжвідомчий науковий збірник. – Харків : Вид-во І. С. Іванченка, 2018. – Вип. 2(48). – С.175–176.

Навчальний посібник:

2. Серебрянська І. М. Словник-довідник лексики сфери освіти : національно-європейська ідентичність : [навч. посіб.] / І. М. Серебрянська. – Суми : СумДУ, 2018. – 340 с.

Рецензія: Білоусенко П. І. Рецензія на навчальний посібник Серебрянської І. М. «Словник-довідник лексики сфери освіти: національно-європейська ідентичність» // Філологічні трактати. – Суми : СумДУ, 2018. – Т. 10, № 3. – С. 118–120.

Статті у фахових виданнях України:

3. Серебрянська І. М. Формування українського поняттєво-термінологічного апарату вищої освіти в умовах модернізації національної

вищої освіти / І. М. Серебрянська // Мова і культура. – Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2015. – Вип. 18. – Т. III (178). – С. 334–338.

4. Серебрянська І. М. Термін *вища освіта* та його структурно-семантичний потенціал / І. М. Серебрянська // Українське мовознавство. Міжвідомчий науковий збірник. – Київ, 2016. – Вип. 46/2. – С. 149–155.

5. Серебрянська І. М. Метафорична модель *освіта – війна* в сучасній терміносистемі української мови (на матеріалі медіа-текстів) / І. М. Серебрянська // Дослідження з лексикології і граматики української мови : зб. наук. пр. – Дніпро : Видавець Біла К. О., 2016. – Вип. 17. – С. 153–163.

6. Серебрянська І. М. Вербалізація освіти в Україні за радянських часів / І. М. Серебрянська // Наукові записки. Серія : Філологічні науки. – Кропивницький : Видавець Лисенко В. Ф., 2017. – Вип. 154. – С. 509–514.

7. Серебрянська І. М. Структурно-семантична характеристика власних назв українських вищих навчальних закладів / І. М. Серебрянська // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Мовознавство. – Дніпро, 2017. – Вип. 23 (1), №11, т. 25. – С. 171–178.

8. Серебрянська І. М. Експлікація концепту «навчання» в текстах молодіжного журналу «Я СТУДЕНТ» / І. М. Серебрянська // Наукові праці : наук. журн. – Миколаїв, 2017. – Т. 294. Вип. 282. – С. 89–93.

9. Серебрянська І. М. Освіта, освітологія чи едукологія : мовна реалізація міждисциплінарних тенденцій в українському науковому дискурсі / І. М. Серебрянська // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. пр. – Хмельницький : ФОП Бідюк Є. І., 2017. – Вип. 12. – С. 224–227.

10. Серебрянська І. М. Експлікація концепту «викладач» у текстах молодіжного журналу «Я студент» / І. М. Серебрянська // Мова і культура. Науковий журнал. – Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2017. – Вип. 19. Т. IV (184). – С. 405–413.

11. Серебрянська І. М. Історія становлення і розвитку концептосфери освіти крізь призму сучасної наукової картини світу / І. М. Серебрянська // Українське мовознавство. Міжвідомчий науковий збірник. – Київ, 2017. – Вип. 1(47). – С. 79–90.

12. Серебрянська І. М. Метафоризація освіти в мові ЗМІ (соціоморфні моделі) / І. М. Серебрянська // Українське мовознавство. Міжвідомчий науковий збірник. – Харків : Вид-во І. С. Іванченка, 2018. – Вип. 2 (48). – С. 112–117.

Статті у наукових фахових виданнях України, що входять до міжнародних наукометричних баз даних:

13. Серебрянська І. М. Мовна реалізація проблематики вищої освіти на шпальтах українських газет / І. М. Серебрянська // Філологічні трактати. – Суми : СумДУ, 2016. – Т. 8, № 3. – С. 54–62.

14. Серебрянська І. М. Мовна репрезентація освітньої проблематики в текстах студентського інтернет-журналу / І. М. Серебрянська // Філологічні трактати. – Суми : СумДУ, 2016. – Т. 8, № 4. – С. 51–56.

15. Серебрянська І. М. Етноспецифічні ознаки концептосфери освіти в українській мовній свідомості (на матеріалі українських народних прислів'їв та приказок) / І. М. Серебрянська // Філологічні трактати. – Суми : СумДУ, 2017. – Т. 9, № 1. – С. 105–114.

16. Серебрянська І. М. Прагматика афіксальних дериватів у лексичній системі сфери освіти / І. М. Серебрянська // Філологічні трактати. – Суми : СумДУ, 2017. – Т. 9, № 3. – С. 51–57.

17. Серебрянська І. М. Мовна експлікація понять «викладач» і «студент» у текстах студентського інтернет-журналу / І. М. Серебрянська // Вісник Запорізького національного університету : зб. наук. пр. Філологічні науки. – Запоріжжя : ЗНУ, 2017. – № 1. – С. 192–198.

18. Серебрянська І. М. Семантична структура терміна *освіта* в українській мові / І. М. Серебрянська // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Лінгвістика : зб. наук. пр. – Херсон : ХДУ, 2017. – Вип. 28. – С. 49–53.

19. Серебрянська І. М. Аксіологічні акценти освітніх номінацій *сесія, стипендія, диплом, знання* в мовній свідомості українського студентства / І. М. Серебрянська // Одеський лінгвістичний вісник. Науково-практичний журнал. – Одеса, 2017. – Вип. 9. Т. 2. – С. 127–131.

20. Серебрянська І. М. Навчальний заклад очима студентів : структурно-семантичний потенціал концепту в текстах українського інтернет-журналу / І. М. Серебрянська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Серія : Філологія. – Одеса, 2017. – Вип. 26. Т. 1. – С. 63–65.

21. Серебрянська І. М. Експлікація концепту «освіта» в текстах молодіжного журналу «Я СТУДЕНТ» / І. М. Серебрянська // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2017. – Вип. 43. – С. 116–119.

22. Серебрянська І. М. Медіаосвіта : семантична специфіка терміна в ціннісній системі координат інформаційного суспільства / І. М. Серебрянська // Філологічні трактати. – Т. 10, № 3. – Суми : СумДУ, 2018. – С. 69–77.

Статті в іноземних періодичних, наукових фахових виданнях:

23. Серебрянська І. М. Створення системи моніторингу якості навчальної діяльності університету на підставі кращого європейського досвіду / І. М. Серебрянська // Інноваційний університет та лідерство : проект і мікро-проекти. – Варшава : Fundacja «Instytut Artes Liberales», 2016. – С. 357–368.

24. Серебрянська І. М. Мовна експлікація концепту «академічна доброчесність» в українському освітньому дискурсі / І. М. Серебрянська // Інноваційний університет і лідерство : проект і мікропроекти – II. – Варшава : Fundacja «Instytut Artes Liberales», 2017. – С. 179–197.

25. Serebrianska I. Assessing aspects of higher education institutions in the language of the magazine «I am a student» / I. Serebrianska // The Tenth

International Congress on Social Sciences and Humanities. Proceedings of the congress (April 2, 2017): East West Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. – Vienna, 2017. – P. 105–110.

26. Серебрянська І. М. Викладач, учитель, педагог, професор : семантичний діапазон номінацій / І. М. Серебрянська // International research and practice conference «Contemporary issues in philological science : experience of scholars and educationalists of Poland and Ukraine»: Conference Proceedings, April 28–29, 2017. – Lublin, 2017. – С. 34–38.

27. Серебрянська І. М. Емотивно-оцінний потенціал композитів сфери освіти в медіатекстах / І. М. Серебрянська // Zbior artykulow naukowych. Konferencji Miedzynarodowej Naukowo-Praktycznej «Filologia, socjologia i kulturoznawstwo Badania podstawowe i stosowane: wyzwania i wyniki» (30.05.2017 – 31.05.2017). – Warszawa : Sp. zoo «Diamond trading tour», 2017. – S. 110–111.

28. Серебрянська І. М. Диплом – гарантія знань чи справа вторинна : реалізація поняття в мові студентського інтернет-журналу / І. М. Серебрянська // Щорічний науковий збірник Сьомої міжнародної науково-практичної інтернет-конференції з україністики «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ». Серія : Міжнародна наукова інтернет-конференція з україністики. – Мюнхен : Verlag readbox unipress Open Publishing LMU, 2017. – Вип. 2016. – С. 146–151.

29. Serebrjans'ka I. Ukrainian higher education : language reflections of a European centered strategy of nation-building / Iryna Serebrjans'ka // Ukraine und ukrainische Identität in Europa : Beiträge zur Standortbestimmungaus/durch Sprache, Literatur, Kultur. – Munich : Verlag readbox unipress und Abteilung Open Publishing LMU, 2017. – P. 322–332.

30. Серебрянська І. М. Вербалізація понять «людина розумна» й «людина освічена» в українській мовній свідомості (на матеріалі стійких народних порівнянь) / І. М. Серебрянська // Studia Slawistyczne. Etnolingwistyka i Komunikacja Miedzykulturowa. – Lublin : Wydawnictwo KUL, 2018. – S. 147–154.

Наукові праці апробаційного характеру:

31. Серебрянська І. М. Становлення лексичної системи українського освітнього простору / І. М. Серебрянська // Матеріали міжнародного науково-практичного семінару «Проектна діяльність як інструмент досліджень, навчання та інновацій». – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М., 2016. – С. 91–93.

32. Серебрянська І. М. Поняття «енергозберігаюча освіта» в колі освітньої термінології / І. М. Серебрянська // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Маркетингові комунікації та логістика у сфері технологій енергозбереження в Україні та світі». – Дніпро, 2016. – Т. 2. – С. 59–62.

33. Серебрянська І. М. Семантична диференціація номінацій осіб, які навчаються / І. М. Серебрянська // Мова та література у полікультурному просторі : матеріали міжнародної науково-практичної конференції : Львів,

10–11 лютого 2017 р. – Львів : ГО «Наукова філологічна організація «Логос»», 2017. – С. 85–88.

34. Серебрянська І. М. Репрезентація концептосфери «освіта» в українських паремійних текстах / І. М. Серебрянська // Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників філологічних наук : Міжнародна науково-практична конференція, Одеса, 24–25 лютого 2017 р. – Одеса : Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2017. – С. 35–38.

35. Серебрянська І. М. Освіта в Україні: від Київської Русі до наших днів (семантична специфіка освітніх номінацій) / І. М. Серебрянська // Збірник матеріалів І Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Актуальні проблеми сучасного економіко-гуманітарного дискурсу в Україні», 28 квітня 2017 р., м. Кривий Ріг. – Кривий Ріг : ДонНУЕТ, 2017. – С. 36–39.

36. Серебрянська І. М. Навчальний заклад очима студентства : структурно-семантичний потенціал концепту в текстах українського інтернет-журналу / І. М. Серебрянська // Актуальні проблеми філологічної науки : сучасні наукові дискусії : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 24–25 березня 2017 року. – Одеса : Міжнародний гуманітарний університет, 2017. – С. 15–17.

37. Серебрянська І. М. Прикметник *студентський* як засіб репрезентації концепту «студент» / І. М. Серебрянська // Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства : матеріали V Всеукраїнської наукової конференції. – Суми, 20–21 квітня 2017 р. – Суми. – С. 337–339.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

38. Серебрянська І. М. Освіта і соціум : сучасні реалії крізь призму мови українського студентства / І. М. Серебрянська // Журналістська освіта в Україні : світові професійні стандарти : матеріали Тринадцятої міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 11–12 травня 2017 р.). – Суми : СумДУ, 2017. – С. 85–89.

39. Серебрянська І. М. Мовні засоби метафоризації освіти в умовах воєнного конфлікту (на матеріалі українських ЗМІ) / І. М. Серебрянська // Мова. Свідомість. Концепт : зб. наук. статей. – Мелітополь : МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2017. – Вип. 7. – С. 149–151.

40. Серебрянська І. М. Неологізми сфери освіти як індивідуально-авторський продукт / І. М. Серебрянська // Журналістська освіта в Україні : світові професійні стандарти : матеріали чотирнадцятої Всеукраїнської науково-практичної конференції (Суми, 10–11 травня 2018 р.). – Суми : СумДУ, 2018. – С. 83–85.

41. Серебрянська І. М. Соціоморфна метафора як засіб репрезентації мовного образу освіти / І. М. Серебрянська // Проблеми галузевої комунікації, перекладу та інтеграційні процеси в суспільстві : матеріали VIII Міжнародної наукової конференції. – Харків : Національна академія Національної гвардії України, 2018. – С. 87–90.

АНОТАЦІЯ

Серебрянська І. М. Концепт ОСВІТА в дискурсивних вимірах.— Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 — українська мова. — Київський національний університет імені Тараса Шевченка МОН України, Київ, 2019.

У роботі вперше комплексно досліджено концепт ОСВІТА в когнітивно-дискурсивному напрямі, з'ясовано його дискурсивний потенціал як цілісного фрагмента української мовної картини світу. Визначено теоретичні передумови дослідження; уточнено зміст базових понять «когнітивно-дискурсивна наукова парадигма», «мовна картина світу», «мовна свідомість», «мовна особистість», «концепт», «дискурс», «науковий дискурс», «медіа дискурс», «когнітивна метафора»; розроблено методiku концептуального аналізу. Окреслено структуру аналізованого концепту, схарактеризовано його *культурний* та *поняттєвий* компоненти, систематизовано терміносистему сфери освіти. Описано дискурсивну реалізацію *образно-ціннісного* компонента концепту; визначено мовні інновації у сфері освіти та їхні типи (лексичні, стилістичні, фразеологічні та словотвірні). Схарактеризовано метафору як механізм об'єктивації концепту, введено в науковий обіг поняття «освітня медійна метафора», визначено її розряди, створено схему метафоричної моделі концепту ОСВІТА. Виявлено національні ознаки категоризації світу та специфіку репрезентації освітніх понять у мовній свідомості студентів, освітян та журналістів.

Ключові слова: когнітивно-дискурсивна наукова парадигма, мовна картина світу, мовна свідомість, мовна особистість, концепт, освіта, дискурс, науковий дискурс, медіадискурс, когнітивна метафора, лексико-семантична група, мовна інновація.

АННОТАЦИЯ

Серебрянская И. М. Концепт ОБРАЗОВАНИЕ в дискурсивных измерениях. — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности 10.02.01 — украинский язык. — Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко МОН Украины, Киев, 2019.

В диссертации впервые комплексно исследован концепт ОБРАЗОВАНИЕ, выявлен его дискурсивный потенциал как целостного фрагмента украинской языковой картины мира. Определены теоретические предпосылки исследования; уточнено содержание базовых понятий «когнитивно-дискурсивная научная парадигма», «языковая картина мира», «языковое сознание», «языковая личность», «концепт», «дискурс», «научный дискурс», «медиадискурс», «когнитивная метафора»; разработана методика концептуального анализа. Встановлена структура концепта ОБРАЗОВАНИЕ, охарактеризованы его *культурный* и *понятийный* компоненты, систематизирована терминосистема сферы образования. Описана дискурсивная

реализация *образно-ценностного* компонента концепта; определены языковые инновации в сфере образования, их типы. Выделена метафора как механизм объективации концепта, введено в научный оборот понятие «образовательная медийная метафора», определены ее разряды, создана схема метафорической модели концепта ОБРАЗОВАНИЕ. Выявлены национальные признаки категоризации мира, а также специфика репрезентации образовательных понятий в языковом сознании студентов, педагогов и журналистов.

Ключевые слова: когнитивно-дискурсивная научная парадигма, языковая картина мира, языковое сознание, языковая личность, концепт, образование, дискурс, научный дискурс, медиадискурс, когнитивная метафора, лексико-семантическая группа, языковая инновация.

SUMMARY

Serebrianska I. M. The concept EDUCATION in discourse measurements. – Manuscript.

The thesis for obtaining the scientific degree of Doctor of Philology, specialty 10.02.01 – Ukrainian language. – Taras Shevchenko Kyiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2019.

The dissertation is the first attempt of the comprehensive studying of the concept EDUCATION in the cognitive-discourse direction. The phenomenon of education is considered in the context of social and political life of the country and its vision by different categories of speakers (students, educators, and journalists), which makes it possible to trace ethno cultural specificity of education, to distinguish traditional and new characteristics with a projection on a language personality. The lexical system of the educational branch has been systematized, its semantic structure has been considered.

The purpose of the work is to find out the discourse potential of the concept EDUCATION as an integral part of the Ukrainian language world picture. The tasks are the following: to determine the theoretical preconditions of cognitive-discourse study of the concept EDUCATION and its structure; to clarify the content of the basic concepts: *constitutive-discourse scientific paradigm, language world picture, language consciousness, language personality, concept, discourse, scientific discourse, media discourse, cognitive metaphor*; to outline the cognitive bases of the media metaphor; to develop a methodology for conceptual analysis; to characterize the cultural component of the concept EDUCATION (the analysis of encyclopedic, historical, and paremiological sources); to find out the conceptual component of the concept *education*; to systematize the terminology of education; to describe the discursive realization of the figurative and valuable component of the concept, to define the language innovations and their types; to characterize metaphor as a mechanism for objectification; to define *educational media metaphor* and its types, to create the metaphorical model of the concept EDUCATION; to find out the specifics of representation of educational concepts in the language consciousness of three categories of speakers – students, educators and journalists; to indicate the individual, group and general national features of the Ukrainian-

language categorization of the world; to develop the principles of making a dictionary of education.

The research object is the concept EDUCATION in the Ukrainian language world picture. The subject of the study is the peculiarities of verbalization of the cognitive and discursive nature of the concept EDUCATION. The source of the research is lexicographic, encyclopedic, paremiological and scientific works, the latest regulatory documents, as well as media texts – newspapers, magazines, social networks, portals, blogs, forums, websites.

The conclusions proposed in the dissertation will contribute to the further development of the cognitive-discursive paradigm and expand the range of studies devoted to the issues of language culture, stylistics, lexicology, lexicography. The results of the study will serve as a methodological basis for the deployment of new linguistic and pragmatic studies of the verbalization of ethnological phenomena and the influence of extra linguistic factors on the development of the national vocabulary. They can be used in teaching lexicology, phraseology, stylistics, linguistic culture, discourse; in lexicographic practice to supplement general dictionaries with new lexical units and modern values; during the development of specialized courses and seminars on language culture, ethno linguistics, Ukrainian studies, journalism, and history of education. The work can become the basis for making textbooks on cognitive linguistics and discourse, as well as for developing cognitive and discourse-oriented teaching methods for linguistic disciplines.

The scientific novelty of the dissertation is that it for the first time: 1) studies the concept EDUCATION using cognitive-discourse approach and creating special methodic; 2) systematizes the educational terminology apparatus; 3) outlines the innovative processes in the language of education and the dynamics of modern lexicon; 3) introduces *educational media metaphor* into the scientific circle, develops its typology; proposes the scheme of the metaphorical model of the concept EDUCATION; 4) reveals the specificity of representation of educational concepts in the language consciousness of students, educators and journalists with the consideration of extra-linguistic factors (socio-historical conditions in which a new native education is being formed, specific problems of modern scientific communication and mass media); 5) develops the concept of the dictionary of education.

The results of the research are also represented in the form of schemes and diagrams, in particular, thematic groups of Ukrainian proverbs on education, the semantic structure of basic words, innovative trends in the lexical system of education, the language representation of the concept in media discourse (lexical-semantic groups of nominations of educational concepts, categorization of educational concepts in media texts).

Keywords: cognitive discourse scientific paradigm, language world picture, language consciousness, language personality, concept, education, discourse, scientific discourse, media discourse, cognitive metaphor, lexical-semantic group, language innovation.

Підп. до друку 27.06.2019. Формат 60×84/16. Обл.-вид. арк. 1,9. Ум. друк. арк. 2.
Тираж 100 прим. Зам. 314.

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007 р.